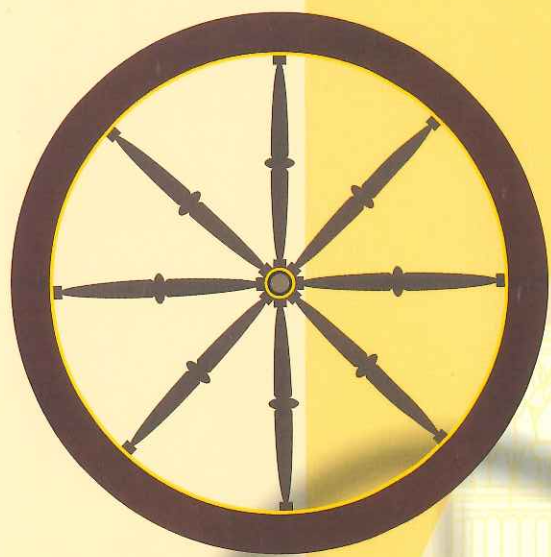

drs. Coby van der Neut

werkboek van
groep

TOPkl▲ssers

deel 5

cultuur

tot 3000 voor Christus
3000 voor Christus - 500 na Christus

電 郵

TOPklassers

cultuur

deel 5

**tot 3000 voor Christus
3000 voor Christus - 500 na Christus**

Werkboek

Auteur

drs. Coby van der Neut

Inhoud

Inleiding voor de leerling	3
1. Oertijdkunst	4
2. Het wiel.....	6
3. Minoïsche cultuur	8
4. De piramide	10
5. Chinese karakters	12
6. Urnencultuur.....	14
7. Troje	16
8. Plato	18
9. De katgodin	20
10. Germaanse godsdienst	22
11. De Muzen	24
12. Hoe Rome ontstond	26
13. De zeven wereldwonderen	28
14. Sportfestival ter ere van Zeus	30
15. Nehalennia	32
16. Het legioen	34
17. Vroeg-christelijke kunst	36
18. Romeinse kinderen	38
19. De Varusslag	40
20. Riolering	42
21. Alle wegen leiden naar... ..	44
22. Luxuria.....	46

Inleiding voor de leerling

Beste meisjes en jongens uit groep 7 en 8,

In dit werkboekje *Topklassers Cultuur deel 5* maak je kennis met 22 leuke, interessante en leerzame onderwerpen op het gebied van kunst, geschiedenis, geloof en maatschappelijke stromingen uit twee periodes: tot 3000 voor Chr. en van 3000 voor Chr. tot 500 na Chr. Ieder onderwerp start met een inleidend verhaal. Dan volgen meerdere (zoek)opdrachten en vragen die verschillend van aard zijn.

Wat kun je verwachten?

Er zijn (eenvoudige) (zoek)opdrachten die je gewoon in dit werkboek kunt verwerken op de antwoordlijntjes. Mocht het antwoord of zoekresultaat meer ruimte in beslag nemen, dan kun je beter een apart schrift of vel papier gebruiken. Je kunt de resultaten ook verwerken in een (digitaal) werkstuk. Er zijn filosofische opdrachten die je met anderen kunt bespreken (zorg wel dat je niemand stoort). Jouw antwoorden kunnen misschien te lang en te ingewikkeld zijn om in een paar woorden op te schrijven. Schrijf die antwoorden op in een apart schrift of op een apart vel papier.

Er zijn (zoek)opdrachten over een persoon uit de culturele wereld. Je krijgt in de tekst een duidelijke instructie hoe je die opdracht moet opzetten. Dat kan heel verschillend zijn: een PowerPoint-presentatie of een werkstuk. Bij sommige opdrachten kun je je bevindingen op een landkaartje of op een tijdbalk invullen.

De meeste onderwerpen worden afgesloten door middel van een creatieve opdracht. Je kunt door middel van deze creatieve opdrachten duidelijk laten zien of je iets hebt geleerd. Eigenlijk is dit een soort toets. Maak er iets moois van.

Zelfstandig werken

Het is de bedoeling dat je zoveel mogelijk zelfstandig werkt en antwoorden zoekt. Dat kan in de bibliotheek, in het woordenboek, op internet of door middel van gesprekken met deskundigen. Als je op internet gaat zoeken, kijk dan eerst op Kennisnet voordat je de grote zoekmachines als Google of Ilse gebruikt. Op de pagina van het Jeugdjournaal vind je ook veel informatie. Internet heeft een eigen encyclopedie: Wikipedia. Die kun je ook raadplegen.

Maak in een logboek korte aantekeningen tijdens je zoektocht. Je hoeft dan niet steeds hetzelfde werk te doen, want je weet wat je al hebt geprobeerd en met welk resultaat.

Als je 'vastloopt' in je opdracht kun je je juf of meester om raad vragen. Zij hebben een handleiding met mogelijke antwoorden op jouw opdracht. Pas aan het einde van de les, als je dus meer weet van het onderwerp, vertel je ook anderen over wat je te weten bent gekomen. Dat kan op heel verschillende manieren, maar altijd creatief!

Maak gebruik van een portfolio. Dit is een bewaarmap waarin je al je papier, schriften, werkstukken en tekeningen, kortom al je werkmateriaal, kunt bewaren.

Veel plezier gewenst tijdens je zoektochten!

Coby van der Neut

Moderne mensen stammen af van de *Australopithecus*, die in de oertijd leefde. Om meer over het leven van deze voorouder te weten te komen, zoeken archeologen naar overblijfselen in de bodem. Ze hebben schedels gevonden waaruit blijkt dat mensen in de loop van de tijd meer hersens hebben kregen. Mensen konden daardoor ingewikkeldere dingen doen. De hersenen stelden hen in staat werktuigen te maken. Na de *Australopithecus* ontstond een nieuwe mensensoort: *Homo*. *Homo habilis* ('handige mens') gebruikte stenen werktuigen. *Homo erectus* ('rechttopgaande mens') had nog grotere hersenen dan *Homo habilis*. Hij woonde in grotten en had veel verschillende werktuigen: messen, krabbers, vuistbijlen en speerpunten. Hij leefde van de jacht, de visserij en het verzamelen van planten, wortels, zaden en noten.

Homo sapiens ('denkende mens') heeft de grootste hersens en jaagde op mammoeten voor vlees, huiden en beenderen. Hij woonde in hutten van takken en huiden.

Door archeologisch onderzoek weten we dat de mensen uit de prehistorie niet konden schrijven, maar wel tekenen en schilderen. De eerste schilders maakten meer dan twintigduizend jaar geleden al muurtekeningen in grotten. En er waren toen ook al kunstenaars die beeldjes van beenderen, ivoren mammoettanden en klei maakten.

Behalve het ontstaan van de eerste mensen moet je ook de geboorte van de kunst in de oertijd zoeken. Maar we weten nog steeds niet precies wanneer dit is geweest.

Als je niet veel weet van kunst in de prehistorie is dit een goede (zoek)opdracht voor jou. Na het beantwoorden van de vragen zul je merken dat we al wel veel weten van de kunst in de prehistorie maar dat er ook heel veel nog onbekend is.

Noem een aantal verschillen tussen de mensengeslachten *Australopithecus* en *Homo*. En wanneer leefden zij?

De oudste afbeelding van een mens die wij kennen, is een vrouw met ronde vormen. Archeologen onder leiding van professor Nicholas Conard vonden dit beeldje in Zuid-Duitsland en zij dateerden het op meer dan 35.000 jaar oud.

Zoek een afbeelding van dit beeldje. Hoe wordt dit beeldje genoemd?

Kies uit de volgende mogelijkheden.

- a de Venus van Milo
- b de Venus van Brassempouy
- c de Venus van Malta
- d de Venus van de Zwabische Jura

Van welk materiaal zijn de beeldjes gemaakt?

De Venus van Milo is gemaakt van klei / ivoor / marmer.

De Venus van Brassempouy is gemaakt van klei / ivoor / marmer.

De Venus van Malta is gemaakt van klei / ivoor / marmer.

De Venus van de Zwabische Jura is gemaakt van klei / ivoor / marmer.

Welk beeldje is hier afgebeeld? _____

Hoeveel centimeter verschil is er tussen de grootste en de kleinste van deze vier oude Venussen? _____

Deze vier vrouwenbeelden worden allemaal Venus genoemd. Vind je dat een goede naam? En wie was Venus? _____

De oudste rotsschilderingen zijn in de omgeving van het Franse plaatsje Lascaux gevonden. Zoek een paar afbeeldingen op. Wat is er allemaal te zien op die afbeeldingen? Zijn er mensen op te zien? Vrouwen of mannen? _____

Hoe is de grot bij Lascaux ontdekt en bekend geworden? Kies een van de volgende antwoorden.

- a Door archeologen die nauwkeurig speurwerk verricht hebben en de vindplaats via bodemonderzoek hebben gevonden.
- b Doordat het hondje Robot van vier spelende jongens Jacques, Simon, George en Marcel per ongeluk in een konijnenhol verdween en niet meer terugkwam. De jongens gingen hun hondje zoeken en vonden de schilderingen.
- c De grot is altijd bekend geweest bij de bewoners van de Franse streek, maar toen een buitenlandse journalist erover publiceerde in een krant, kwamen er honderden toeristen en daarna werd de grot bekend en beroemd over de hele wereld.

De grot van Lascaux in Frankrijk en de grot van Altamira in Spanje leren ons over het leven in de prehistorie. Zeker is dat er geen elektrisch licht was in de donkere grotten. Hoe konden de kunstenaars dan zien wat ze schilderden? _____

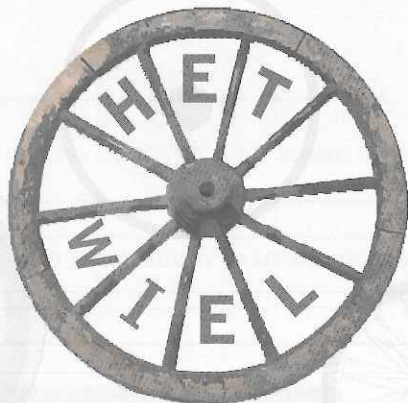

Australische prehistorische kunstenaars dachten dat hun voorouders na hun dood veranderden in dieren, rivieren en rotsen. Zij maakten daar kleurige plaatjes van. De plek waar de voorvader was overleden, moest met kunst worden aangeduid. Op die manier konden de voorouders nieuwe kracht 'uitblazen' aan de achterblijvers en aan langstreckende nomadenfamilies. Die plaats met kunst was 'heilig'. Waar en op welk materiaal schilderden de prehistorische Australische Aboriginals? _____

In de inleiding ben je de naam Australopithecus tegengekomen. Werden de prehistorische Australische schilderingen door Australopithecus gemaakt? _____

Ja/nee, want _____

Overal op de wereld worden kunstvoorwerpen uit de prehistorie gevonden. Onlangs is nog een muziekinstrument, een fluitje gemaakt van een vogelbotje, ontdekt. Een duidelijk bewijs dat mensen in de oertijd niet alleen bezig waren met 'overleven', maar ook tijd hadden voor leuke bezigheden. Is er in Nederland ook prehistorische kunst gevonden? Beantwoord deze onderzoeksvraag. Ga naar de website van het Rijksmuseum voor Oudheden in Leiden of beter nog: bezoek dit museum en zoek daar het antwoord op deze vraag. Maak aan het eind van je onderzoek een korte PowerPoint-presentatie voor je klasgenoten over kunst en kunstenaars in de prehistorie.

Onze vroegste voorouders legden vaak enorme afstanden te voet af. Ze waren altijd op zoek naar voedsel. Door de veranderingen van seizoenen en van het klimaat moesten zij steeds weer verder trekken. En hoe meer spullen ze hadden, hoe zwaarder die tocht was.

Ook toen de mensen op één plek gingen wonen, moesten er nog steeds mensen op reis om grondstoffen te zoeken. Er werden speciaal dieren getemd als lastdier. Dieren die lasten op hun rug konden dragen, werden onmisbaar voor de mensen.

Jagers en boeren gebruikten ook veel houten sleeën. Die waren gemaakt van dunne boomstammetjes en werden door de mensen zelf voortgetrokken.

De eerste voertuigen met wielen zijn tussen 3500 en 3000 voor Christus verschenen. In Nederland zijn tweewielige karren gevonden, waarvan de wielen uit één stuk hout waren gesneden. Er zijn ook karren met vier wielen gevonden. Daarvan waren de wielen uit verschillende stukken hout samengesteld, die met dwarsbalken aan elkaar gemaakt waren.

Wegen waren er niet en een zware slee of een volgeladen kar door moerassig gebied trekken was een loodzwaar karwei. Daarom begon men met het aanleggen van een verharding op de smalle platgelopen paden waarover de mensen liepen. Er werden takken over zachte, veenachtige grond gelegd. De hardste wegen, die misschien gebruikt zijn door veedrijvers, waren gemaakt van boomstammen die naast elkaar op een ondergrond van kreupelhout werden gelegd.

Deze
zoekopdracht
gaat over jagers en
boeren die in onze gebieden
leefden. Als je daar niet
veel van weet, is dit een goede
(zoek)opdracht voor jou. Na het
beantwoorden van de vragen weet
je meer over vervoer in Europa
en hoe de ontwikkeling van het
wiel voor veel gemak en leuk
tijdverdrijf zorgde in de
oudheid.

Welke dieren werden er in de oudheid en nu nog als lastdier
gebruikt? Streep de dieren die niet gebruikt werden door.

Voordat er wielen bestonden was vervoer door de moerassige veengebieden in ons land zwaar. Daarom werd er ook heel veel over water gereisd. Dat ging veel vlotter. Op een kruispunt van de waterweg en het pad over land ontstond vaak een nederzetting, omdat je daar mensen kon ontmoeten en handel kon drijven. Noem een paar steden in Nederland die op een kruispunt van een land- en waterweg zijn ontstaan.

In Drenthe zijn wielschijven gevonden die van hout zijn gemaakt. Het waren loodzware dikke schijven. Wie heeft het wiel eigenlijk uitgevonden?

Het lijkt bijna onmogelijk dat de loodzware wielen die gevonden zijn ook echt onder een kar hebben gezeten en over de drassige weg hebben gereden. Op harde en steenachtige grond ging het beter. Al heel snel werd het wiel aangepast, zodat het aanmerkelijk lichter werd. Wat was die aanpassing?

De Kelten waren de eersten in Europa die een wiel maakten met veertien spaken en een metalen band om het wiel. Hoe werd zo'n metalen band om het ronde houten wiel bevestigd? _____

De Romeinen volgden bij de constructie van hun wielen het voorbeeld van de Keltische stammen. Hun karren werden niet alleen gebruikt om spullen te vervoeren, maar er waren ook andere gebruiksmogelijkheden. Waar werden die wagens en karren voor gebruikt? _____

Wagenraces werden bijzonder populair. Zij werden gehouden in een speciaal gebouw, het *circus*. We weten van de Romeinse wagenmenner Diocles dat hij 1462 races won en daardoor in het hele Romeinse rijk beroemd werd. Er werden verschillende soorten strijdagens gebruikt. De *biga*, de *triga* en de *quadriga*. Ze waren rijkversierd en hadden een lichtgewicht chassis. Waarom werden ze zo genoemd? Waarin zit het verschil?

De biga _____

De triga _____

De quadriga _____

In de Duitse stad Berlijn staat bovenop de Brandenburger Tor een strijdwagen. Kijk maar naar de afbeelding. Welk type is het: een biga, triga of quadriga? Wie is hier de wagenmenner? Waarom staat die wagen daar? _____

De rijkversierde racewagens vormden een groot verschil met de simpele karren van de boeren in ons gebied. Hier waren geen wedstrijden met wagens. Er zijn kleimodellen gevonden van boerenwagens, met hoge zijkanten, waarin boeren grote ladingen hooi of graan konden vervoeren. Die karren zijn eeuwenlang hetzelfde gebleven. Op de schilderijen van Pieter Brueghel de Oude kun je dat goed zien. Zoek het schilderij van Brueghel uit 1566 *Volkstelling te Bethlehem* op. Je ziet daarop enkele boerenkarren. Wat valt je op? Welke verandering hebben de boerenkarren doorgemaakt? _____

Er zijn bij archeologische opgravingen in Nederland karren gevonden met wielen uit één stuk hout. Er is ook aardewerk gevonden in de vorm van een wagen met houten schijfwielen.

Maak zelf zo'n wagenbeker: neem dunne plakken zelfhardende klei. Rol de plakken uit tot een halve centimeter dik. Snij vier stukken die aan de onderkant vijf centimeter en aan de bovenkant tien centimeter breed zijn. Bevestig de vier zijden op een bodem van vijf bij vijf centimeter. Maak aan een zijde een oor. Versier de bovenrand zoals de mensen uit de trechterbekercultuur dat gedaan zouden hebben. Als alles goed gedroogd is, lijm dan vier wielen aan de beker.

Je kunt de beker ook nog beschilderen, lekker fel zodat het goed opvalt. Veel plezier.

3 Minoïsche cultuur

Op het eiland Kreta vestigden de eerste bewoners zich rond het jaar 6000 voor Christus. De grond was er erg vruchtbaar. De bewoners hadden er volop olie, graan, wol en wijn. Zij gingen handel drijven met landen rondom de Middellandse Zee, zoals Griekenland, Egypte en Syrië.

De inwoners van Kreta bouwden hun nederzettingen dicht bij zee. De resten van de huizen en paleizen laten zien dat de architecten, ingenieurs en kunstenaars toen al prachtige bouwwerken maakten. Deze cultuur noemen we de Minoïsche cultuur, naar één van de belangrijkste en rijkste koningen van Kreta, koning Minos.

Koning Minos woonde in een groot paleis in de stad Knossos. Hij was volgens de legende een zoon van oppergod Zeus en een beeldschoon jong meisje, Europa. Zeus had zichzelf in een witte stier veranderd en zwom naar Kreta met Europa op zijn rug. Ze kregen drie zonen, onder wie Minos, die koning van Kreta werd.

op de dag van vandaag een grote inspiratiebron voor antieke en moderne kunstenaars.

Als je niet veel weet van de opgravingen van het paleis van koning Minos op Kreta, is dit een goede (zoek-) opdracht voor jou. Je zult na het beantwoorden van de vragen geleerd hebben dat de Minoïsche cultuur grote invloed had in de eigen tijd en dat de Minotaurus de kunstenaars in onze tijd nog altijd in zijn greep houdt.

Koning Minos werd een priester-koning en regeerde rond het jaar 1400 voor Christus over het eiland. Maar het eiland werd geplaagd door een gevaarlijk monster: met een mensenlichaam en de kop en staart van een stier. Ze noemden dit dier de *Minotaurus*.

De Minotaurus werd opgesloten in een heel groot labirint dat de koning speciaal liet bouwen in het paleis in Knossos. Elk jaar kreeg het monster een maaltijd van zeven jongens en zeven meisjes te eten.

Het immens grote paleis van koning Minos en de Minotaurus zijn tot

De Minoïsche cultuur was heel rijk. Er zijn restanten gevonden van buitengewoon rijke paleizen op Kreta. Niet iedereen woonde natuurlijk in een paleis. Er leefden ook mensen in de stad en op het platteland. Van de jonge Zeus wordt verteld dat hij in een grot groot geworden is. Hij was daar verstopt door zijn moeder omdat zijn vader hem wilde doden. Door wie werd Zeus opgevoed? _____

De Engelse archeoloog Sir Arthur John Evans (1851-1941) ontdekte het kolossale en beroemde Minoïsche paleis in Knossos. In welk jaar was dat en hoe groot was het complex? _____

Het paleis van koning Minos werd verschillende keren herbouwd. Het was van steen en had houten daken en plafonds. Sommige delen waren vier verdiepingen hoog. Hoe konden de bewoners van de ene naar de andere verdieping komen en wat was daar bijzonder aan? _____

Op de begane grond van het paleis in Knossos bevonden zich enorme magazijnen voor de opslag van producten van het eiland. Het was zo'n uitgebreid en ingewikkeld magazijnenstelsel, dat het voor de mensen uit de tijd van koning Minos wel een doolhof moet hebben geleken. De geschiedschrijver Herodotus (485-425 voor Christus) schreef over een bekend labyrint in Egypte dat ongeveer in dezelfde tijd werd gebouwd. Welk labyrint is dat? _____

Op Kreta werd in die tijd de stier aanbeden. Een van de manieren om dat te doen was om heel gevaarlijke 'stierensporten' te beoefenen. Wat deden ze daarbij precies? _____

De Minotaurus kreeg elk jaar zeven Atheense meisjes en zeven Atheense jongens als offer en als voedsel. Volgens de legende bood een Atheense prins zichzelf een keer aan als offer, met de bedoeling de Minotaurus een lesje te leren. Hoe

heette die Atheense prins en hoe lukte het hem om uit het labyrint te ontsnappen? _____

Een godsdienstige cultus met een stier en een Minotaurus was niet vreemd in de gebieden rond de Middellandse Zee. Ook de Egyptenaren hadden een godheid die als stier werd voorgesteld. Hoe heette die Egyptische stiergod? _____

De Romeinen kenden ook een godsdienst waarbij een stier een heel belangrijke rol speelde. Soldaten en officieren in het Romeinse Rijk verspreidden deze godsdienst door Europa en ook in ons land werd de stierdodende god vereerd. Hoe heette die godsdienst die een concurrent van het christendom werd? _____

De Atheense prins vocht met de Minotaurus en won de strijd. De schilder Pablo Picasso (1881-1973) liet verschillende keren een Minotaurus in zijn werk voorkomen. Het bekendst is wel de Minotaurus in het wereldberoemde schilderij *Guernica*. Picasso gebruikte dit schilderij en dit beeld om de mensen iets duidelijk te maken. Wanneer schilderde Picasso dit schilderij en wat bedoelde hij hiermee te zeggen? _____

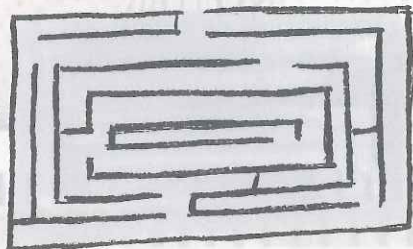
Pablo Picasso heeft heel veel getekend en geschilderd en in zijn oeuvre zijn verschillende periodes duidelijk aan te wijzen. Een blauwe periode bijvoorbeeld waarin hij erg veel met de kleur blauw werkte. Een van die periodes heet in de wereld van de kunst de *minotauromachie*. Wanneer tekende en schilderde hij veel Minotaurussen? _____

Het labyrint waarin de Minotaurus rondliep heeft ook heel veel kunstenaars geïnspireerd. Landschappelijke labyrinten zijn van alle eeuwen; soms van steen, uitgehakt in de rotsen, soms van gras of turf. Overal kom je ze tegen; in de open lucht, aangelegd met bomen, struiken of zelfs met maïsplanten. Maar er zijn er ook van gebakken tegels ingelegd in kasteel- en kerkvloeren. Je hebt ingewikkelde labyrinten met meerdere verdiepingen en eenvoudige waarbij je aan het begin al kunt zien waar je eindigt. Het labyrint werd meestal aangelegd voor plezier. De laatste ontwikkeling past daar goed bij:

computerspelletjes met een labyrint of doolhof.

Zoek een labyrintcomputerspel, bijvoorbeeld Pacman en speel dat. Als klasgenoten vragen waarom je dit spel speelt, vertel ze dan wat je hebt geleerd van koning Minos, de Minotaurus in het labyrint, Theseus en Ariadne en de minotauromachie van de wereldberoemde schilder Picasso.

4 PIRAMIDE

DE REIS NAAR HET HIERNAMAALS

Een piramide heeft een vierkant grondvlak en daarop vier driehoekige zijden. De top van de piramide zit precies boven het midden van het grondvlak. De hoogste piramide, die van Gizeh, is bijna 140 meter hoog en men schat dat daar 2,5 miljoen rechthoekige steenblokken voor nodig waren. De ingang van elke piramide moest naar het noorden staan. Het is een wonder dat de Egyptenaren van 4500 jaar geleden het voor elkaar kregen om zulke kolossale gebouwen zo precies te maken. Zonder machines en zonder onze nauwkeurige en moderne meetapparatuur.

De oude Egyptenaren bouwden piramides als grafmonumenten voor hun vorsten, de farao's. Zij geloofden dat hun farao goddelijk was en zij deden al die moeite omdat ze geloofden dat het leven na de dood gewoon verder ging. De piramide was een soort huis voor de eeuwigheid.

De dode farao werd begraven in het hart van de piramide. Hij werd eerst gemummificeerd. Dit ingewikkelde werk werd gedaan door priesters en duurde ongeveer zeventig dagen. De Egyptenaren dachten dat de ziel eeuwig kon voortleven als het lichaam behouden bleef.

De farao kreeg ook nog een hoop spullen mee die hij in het leven na de dood nodig zou kunnen hebben. Het graf werd gevuld met eten, drinken, kleren, meubels, wagens, parfums, sieraden en beeldjes van dienaren, voornamelijk landarbeiders.

Als je niet veel weet over piramides en het geloof van de Egyptenaren in het hiernamaals, is dit een goede (zoek)opdracht voor jou. Na het beantwoorden van de vragen heb je geleerd dat de farao's al tijdens hun leven druk bezig waren met hun leven na de dood en dat ze na hun dood door grafrovers al snel van hun spullen werden beroofd.

In de loop van de tijd veranderden de ideeën over het hiernamaals. Eerst dacht men dat alleen de koning een ziel had die sterk genoeg was om het graf te verlaten en bij de goden te gaan wonen. Alle anderen moesten als geest in hun graf leven. Later bedacht men dat elke ziel wel weer kon gaan leven als er maar de juiste rituelen werden uitgevoerd. Veel dienaren wilden toen wel vrijwillig mee met hun heer in het graf, om in het hiernamaals voor hem verder te werken.

De piramides zijn heilige plaatsen, symbolen van geloof, dood en eeuwigheid.

De oude Egyptenaren gingen ervan uit dat de farao een 'god' was en dat zijn priesters rechtstreeks contact hadden met de goden. Een levende farao werd gezien als een reïncarnatie van de god Horus. Een farao die doodging, werd gezien als een dodengod. Wie was de god van de doden, van het hiernamaals? _____

De farao's werden in kisten met een felgekleurde beschildering in de grafkamer van de piramide gezet. Waarom hebben de gezichten op de deksels van de mummiekisten van de farao's vaak een groene kleur? _____

Ik krijg wat van die kleurenblinde sarcofaagschilders.

In het graf werden kleine beeldjes van landarbeiders neergezet. Zo rond 1000 voor Christus werden er in een graf 401 beeldjes bijgezet. Hoe heetten die beeldjes en wat was hun functie? _____

Een van de rituelen om de ziel van de dode farao weer tot leven te wekken was 'het openen van de mond'. De priester verrichtte die ceremonie. Wat hield dat precies in? _____

Volgens de mythologische verhalen was Osiris met zijn zus Isis getrouwd. Binnen het eigen gezin trouwen werd een goed gebruik bij de latere farao's. De belangrijkste reden daarvoor was het veiligstellen van de dynastie door buitenstaanders zo weinig mogelijk invloed te geven. Dat leidde tot zeer ingewikkelde familierelaties. De farao's zagen er geen kwaad in en gaven het zelfs een religieus tintje. Kwamen huwelijken tussen troonopvolgers en hun (half)zussen ook voor in andere koningshuizen?

In de piramides werden nauwe gangen gemaakt die naar kleine kamertjes leidden, waar allerlei kostbare spullen opgeslagen werden voor in het hiernamaals. Maar de piramides werden heel vaak al snel na de begrafenis leeggeroofd. Daarom zochten de farao's naar oplossingen om dat te voorkomen. Soms lieten ze zich in rotsgraven begraven of ze zorgden

ervoor dat de binnenkant van de piramide een waar doolhof werd. Voor de piramide werd soms een sfinx neergezet. Wat is dat en had een sfinx een taak in de bewaking van de waardevolle inhoud van de piramide?

Tegenwoordig is Toetanchamon de bekendste Egyptische farao. Hij was pas acht toen hij koning werd en hij stierf toen hij achttien of negentien jaar oud was. Hij is zo beroemd omdat zijn graf nooit geplunderd is. Het lag vol kostbaarheden voor zijn leven in het hiernamaals. In welk jaar werd zijn graf ontdekt en waar zijn deze schatten nu?

Elke piramide uit de oudheid is een hoogstandje van architectuur. Meetkunde en bouwkunde werden gebruikt om de goddelijke macht van de farao en zijn reis naar de rietvelden zo goed mogelijk tot uitdrukking te laten komen. De piramide is het symbool van geloof en dood. Onlangs werd er in Parijs ook een piramide neergezet door een Japanse architect. Zoek er afbeeldingen van. Het is geen grafmonument, want er is niemand in begraven. Het is meer een 'tempel', maar van wie of wat? Maak een werkstuk over deze piramide. Waar staat hij, wat is de functie, wat zijn de afmetingen en van welk materiaal is hij gemaakt? Wie is de architect en waarom koos

de architect voor deze vorm? Zijn er ook schatten in opgeborgen en is er een doolhof binnenin? Dit zijn maar een paar vragen, maar jij weet er vast nog wel meer. Als je werkstuk klaar is, presenteer het dan aan je klasgenoten.

Chinese karakters

In China leefden tussen 1766-1122 voor Christus belangrijke en invloedrijke heersers. Het waren de leden van de Shang-dynastie. In hun dagelijks leven speelde de verering van de voorvaderen een heel belangrijke rol. Zij ontwikkelden daarom een manier om met hen en met de goden te communiceren. Zij krasten op dierenbotten met een scherp voorwerp de vragen aan de voorvaderen en aan de goden. De botten werden verhit en aan de scheuren en barstjes die ontstonden, konden ze de antwoorden aflezen.

De Shang-dynastie werd opgevolgd door de Zhou-dynastie. Tijdens die regeerperiode ontstond uit dit gekras op botten het Chinese karakterschrift.

Die lettertekens waren eerst grof en groot, maar toen men in de derde eeuw voor Christus veel vloeiendere vormen kon tekenen omdat het penseel waarmee de karakters werden getekend werd verbeterd, werd het karakterschrift verfijnd.

De karakters kregen elk een eigen betekenis. Het was een soort pictogram en had niet een eigen klank, zoals bij ons de letters van het alfabet. Daarom konden de Chinezen in elk deel van het grote Rijk, ook waar men een andere taal sprak, begrijpen wat er was opgeschreven.

Het Chinese karakterschrift is uniek. Dat komt omdat de Chinezen eeuwenlang geen enkele behoefte hadden aan contact met andere landen. Zij dachten dat hun rijk het middelpunt van de wereld was. De eerste keizer nam zelfs drastische maatregelen waardoor geen vreemdeling zijn rijk kon binnenkomen. Daardoor bleef de Chinese cultuur exclusief. In meer dan twintig eeuwen veranderde er nauwelijks iets. Zeker niet aan de duizenden karakters waaruit het Chinese schrift bestaat.

Als je niet veel weet van het oude China en de spreek- en schrijftaal van dit grote rijk, dan is dit een leuke (zoek-) opdracht voor jou. Na het beantwoorden van de vragen zul je er iets meer van weten en ook van de oude Chinese cultuur.

In het oude China werd via dierenbotten met de voorvaderen en met de goden gecommuniceerd. Het was het oudst bekende Chinese schrift. Hoe worden deze eerste geschreven boodschappen genoemd?

Het Chinese rijk was groot: als de zon aan de oostkant opkwam was het aan de andere kant van het rijk nog nacht. Ondanks die grootte was China één rijk, bestuurd door een centrale macht. Vanaf het jaar 221 voor Christus had China een keizer. Hoe heette de eerste keizer van China en welke belangrijke maatregel nam hij om de Chinese cultuur te beschermen?

De Chinese muur werd aan de noordkant van het rijk gebouwd. Waarom juist daar? Zoek meer gegevens op over de muur, bijvoorbeeld hoe lang de muur is.

Het Chinese Keizerrijk heeft bestaan van 221 voor Christus tot het jaar 1912, dus meer dan 2000 jaar. De organisatie van het rijk was gebaseerd op de leer van de beroemdste filosoof van China, Confucius (551-479 voor Christus). Hij riep de mensen op om 'goed' met elkaar om te gaan. Wat bedoelde hij met 'goed'?

Er bestaat en bestond niet één Chinese taal maar er werden heel veel verschillende talen en dialecten gesproken in het grote rijk. De verschillende Chinese volken konden elkaar soms onderling niet verstaan, maar toch konden alle Chinezen kennismaken met de ideeën van de grote filosoof Confucius. Hoe kon dat?

De ambtenaren in China hadden als taak de keizer te helpen met het besturen van het rijk. Besturen was heel belangrijk en daarvoor werden de beste leerlingen uitgekozen, die hard moesten studeren en zware examens moesten afleggen. De hoogste bestuurders waren de Mandarijnen. Zij moesten met grote eerbied behandeld worden. Hoe kon je een Mandarijn herkennen en hoe konden zij elkaar verstaan in het grote Chinese rijk met al zijn talen?

Mandarijnen waren
vrij een voudig te
herkennen.....

Ambtenaren deden meer dan alleen besturen. Zij hielden zich ook bezig met kunst: schilderen, beeldhouwen, muziek maken en gedichten schrijven. Vaak waren het geleerden die ook uitvindingen deden en daarover boeken schreven. Noem een paar uitvindingen van de Chinezen.

De Chinezen hadden hun rijk afgesloten voor de rest van de wereld. Zij geloofden niet dat er buiten hun rijk iets bestond dat beter en mooier was dan wat zij hadden.

De steden waren prachtig met grote gebouwen en met mooie parken. Rijke Chinezen leidden er een luxe leventje. Zij droegen kleren die met gouddraad waren gestikt en sieraden van goud en edelsteen. Het materiaal waaruit hun kleding bestond, was eerst alleen bekend bij de Chinezen, maar het werd een duur exportartikel waar vooral de Romeinse vrouwen dol op werden en veel geld voor wilden betalen. Over welk bijzonder en kostbaar materiaal hebben we het en hoe is het uitgevonden?

地址 手機 歐洲

電郵 姓名 友

和平 荷蘭 中國

電話 恭喜發財

De secretaris van Keizer He heeft het papier uitgevonden. Hij had daarvoor allerlei experimenten gedaan met boombast, hennep, zijde en visnet. In welk jaar werd het Chinese papier uitgevonden en hoe heette deze secretaris?

Gebruikten de Romeinen in die tijd ook al papier om op te schrijven?

Chinese kinderen moeten heel veel karakters kennen om goed te kunnen lezen. Veel meer dan

de letters van ons alfabet. Bij ons beginnen de kinderen in groep 3 met de woorden maan, roos, vis, vuur, mus. Zoek in het meertalig vertalend woordenboek op internet de karakters voor deze woorden op.

De oude Chinezen schreven met een penseel met een mooie scherp puntje. Zij schilderden de karakters en cijfers met zwarte inkt. Vraag aan je leerkracht een potje Oost-Indische inkt en een penseel. Schilder op een wit vel papier een Chinees woord dat je zelf gekozen en opgezocht hebt en schilder de Chinese cijfers van 1 tot 9 als randversiering langs je blad. Veel plezier en succes!

6 Urnencultuur

Dodenakkers

De Boshoverheide in Limburg is van 1100 tot 700 voor Christus in gebruik geweest als een van de grootste begraafplaatsen van Europa. Waarschijnlijk woonde daar een kleine familiegroep die er generaties lang bleef. Het waren voornamelijk boeren en misschien was er een bronssmid bij, want er zijn bronssporen gevonden bij de graven.

De voorouders van deze mensen begroeven hun doden in de grond. Ze werden gehurkt in een kuil begraven. Vaak allemaal in één groot familiegraf. Zo'n graf werd opgehoogd tot een klein heuveltje, enkele meters in doorsnee en nog geen meter hoog.

Archeologen ontdekten dat er omstreeks 1100 voor Christus een totaal nieuwe manier ontstond om met gestorven mensen om te gaan. Er werd toen overgegaan op het verbranden of cremen van doden. Waarom weten we niet, maar het had waarschijnlijk alles te maken met hun geloof in het leven na de dood.

Zo'n verbranding van de gestorvene was niet niks; het moest heel speciaal gebeuren. Er werd een brandstapel van eiken- en berkenhout gemaakt. Daarop werd de gestorvene gelegd, met kleding aan en sieraden om. Dan werd het vuur aangestoken.

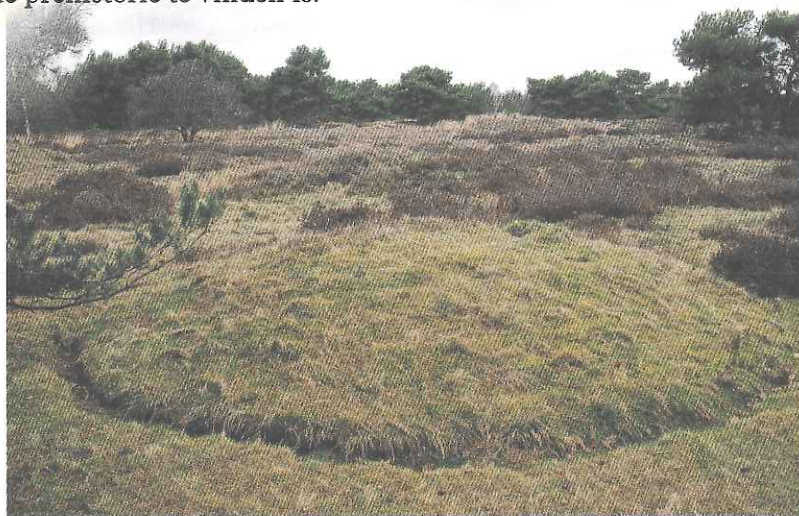
Als het vuur weer was gedoofd, werden de overblijfselen van de persoon en van de kleding en sieraden in een pot (een urn) gedaan. De urn werd in een kuiltje in de bodem begraven en met zand en plaggen bedekt. Rondom werd een cirkelvormig greppeltje gegraven.

Naast en op de grote grafheuvels van de eerdere bewoners verschenen nu urnenheuveltjes. In de loop van de tijd kon zo'n urnenveld uitgroeien tot een verzameling van honderden heuveltjes, waar een schat aan informatie over begraven in de prehistorie te vinden is.

Als je niet veel weet van de dodencultus in de prehistorie, is dit een goede (zoek)opdracht voor jou. Je zult na het beantwoorden van de vragen geleerd hebben dat ook in de oertijd de doden met respect en zorg behandeld werden.

De Boshoverheide is een urnenveld. In een urn werden de resten van een overleden persoon bewaard. Zoek op de website van het

Rijksmuseum van Oudheden in Leiden naar urnen. Hoeveel urnen uit de prehistorie bevinden zich daar in de collectie? _____

Het maken van aardewerk potten van klei is een van de oudste ambachten. De eerste potten werden gemaakt door rolletjes klei rond een basis te wikkelen. Pas veel later werden er versieringen ingekerfd of werden er met touwen en bladeren figuren op aangebracht. De potten werden in ovens gebakken. Hoe ging dat in zijn werk? _____

Als er oud aardewerk, zoals urnen, gevonden wordt, willen wetenschappers weten hoe oud het is. Op welke manier kunnen ze de juiste leeftijd van de urnen en potten vaststellen? _____

Begraafplaatsen verschaffen een rijkdom aan informatie over de mensen in de oudheid, zoals hoe ze leefden, hun gezondheidstoestand, de ziekten waaraan ze leden, de ziekten waaraan ze stierven en nog veel meer. Specialisten kunnen zelfs nagaan of de resten van een man of een vrouw zijn. We leren ook veel van grafgraven. Wat zijn dat? _____

Hunebedden zijn ook grafheuvels voor meerdere graven en urnen. De mensen die de hunebedden bouwden, gaven grafgraven mee in potten die op een trechterbeker leken. Omdat er in de oertijd niet geschreven werd, kennen we hun naam niet en noemen we de bouwers van de hunebedden het *trechterbekervolk*. Is de trechterbekercultuur ouder of jonger dan de urnenveldencultuur? _____

Verschillende volken uit de prehistorie worden nu genoemd naar de resten van hun specifieke aardewerk, dat bij opgravingen is gevonden zoals het *trechterbekervolk*, het *touwbekervolk* of het *klokbekervolk*. Welke vorm hadden de urnen met de resten van de mensen van de urnenveldencultuur? Kruis de juiste vorm aan.

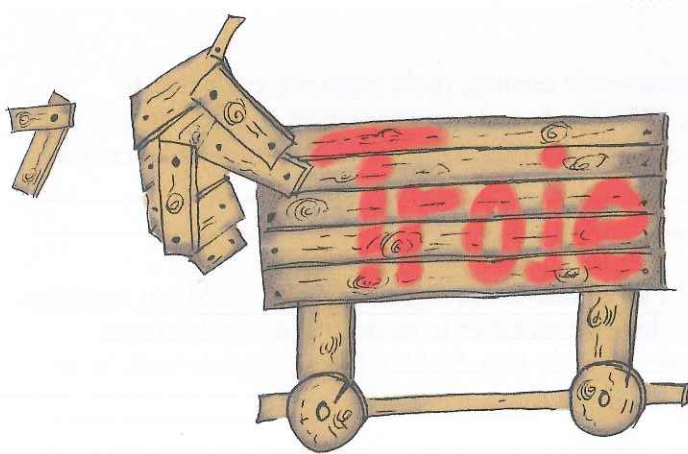

Op de urnenvelden en in grafheuvels zijn in een enkel geval meerdere kleine potjes gevonden waarin waarschijnlijk drank of voedsel heeft gezeten. Soms kreeg een dode ook een sieraad of een wapen mee. Dat was een heel nieuwe ontwikkeling. Wetenschappers denken dat er een groot verschil bestaat tussen primitieve mensen die wel grafgraven meegaven en tussen oervolken die dat niet deden. Waarom noemen zij het meegeven van grafgraven een grote stap in de ontwikkeling van de mens? _____

‘Nederlanders zijn een nuchter volkje’ wordt er vaak gezegd. Of dat echt waar is? Zijn wij niet bijgelovig? Het gold in ieder geval niet voor onze voorouders in de middeleeuwen, want zij vernielden vaak urnenvelden en grafheuvels. Waarom lieten ze de doden niet met rust? _____

Er zijn op dit moment meer dan 2300 grafheuvels bekend in Nederland. Zoek een kaart waarop ze staan aangegeven. Is er ook een bij jou in de buurt gevonden? Waar is dat? _____

De prehistorische urn werd met zorg gemaakt. Alles is handwerk en dus uniek. Uit je onderzoek bij het Rijksmuseum voor Oudheden in Leiden heb je gezien dat elke urn weer net even anders is. In onze moderne maatschappij is het cremen van de doden, naast begraven, een heel normaal gebruik. Overal kom je tegenwoordig op begraafplaatsen urnenwanden tegen, met urnen in elke vorm en kleur. Zoek bij jou in de buurt een begraafplaats waar ook een urnenwand staat. Maak er een foto van en vertel je klas aan de hand van deze moderne urnen over de urnencultuur, urnenvelden en begravenissen in de prehistorie.

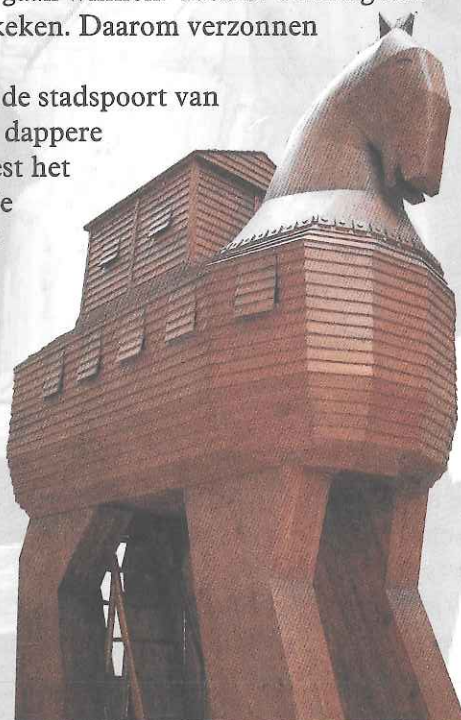
EEN GOEDE LIST

Een van de beroemdste en bekendste verhalen uit de Oudheid is dat van het Paard van Troje. Het wordt verteld in een boek van de schrijver Homerus (800-750 v Chr.).

Homerus schrijft: 'Er was rond de stad Troje een oorlog aan de gang die jarenlang duurde, want het was een sterke stad met sterke muren en een stevige poort, die gesloten bleef voor buitenstaanders. De vijanden, Grieken, konden de stad Troje maar niet veroveren en toen hun held Achilles weigerde om verder te vechten, was de kans heel klein, dat ze ooit zouden gaan winnen. Toen er ook nog een pestepidemie uitbrak was de kans op een overwinning bijna verkeken. Daarom verzonnen de Grieken een list!

Ze bouwden een groot houten paard. Het paard werd groter dan de stadspoort van Troje. In dat paard was een schuilplaats gemaakt voor een aantal dappere krijgers. Toen het paard klaar was en de soldaten erin zaten, moest het alleen nog op een slimme manier Troje in. Daarom vertrokken de vijandelijke aanvallers zomaar uit hun kampement en deden net alsof ze de moed hadden opgegeven om ooit te winnen, maar. . . ze verstopten zich in de buurt.

De inwoners van Troje keken heel raar op toen ze het kamp van de vijand leeg aantroffen. Ze zagen alleen het grote houten paard staan. Nieuwsgierig openden ze hun poort en gingen kijken. Ze wilden het paard binnenhalen, maar omdat het zo groot was, moest de stadspoort een stuk worden afgebroken. De priester Laocöon wilde dat nog verhinderen, hij vertrouwde het niet. En prinses Cassandra deed nog een voorspelling dat het fout zou aflopen met de stad als het paard werd binnengehaald. Maar niemand luisterde meer naar hen in de overwinningssroes.'

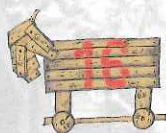
Je kunt nu zelf wel invullen hoe dit verhaal eindigt.

Als je niet veel weet van de Trojaanse oorlog en het Paard van Troje is dit een goede zoekopdracht voor jou. Na het beantwoorden van de vragen zul je het verhaal kennen. Je hebt ook geleerd dat de list om mensen te verstoppert en stiekem ergens binnen te smokkelen door alle eeuwen heen gebruikt werd. Tot in onze tijd.

Hoe loopt het verhaal van de Trojaanse oorlog af? _____

De uitdrukking: Het Paard van Troje binnenhalen, kennen we nu nog steeds. Wanneer gebruiken we deze uitdrukking? _____

Zoek op de website van het Vaticaan in Rome naar de het beroemde marmeren beeldhouwwerk van de priester Laocoön, die waarschuwde voor een list. Wie zie je hier afgebeeld? Noem ook de namen van de andere personen. _____

Je kunt aan dit beeld zien waarom de Trojanen niet naar Laocoön wilden luisteren. Wat gebeurt er? _____

Ook Prinses Cassandra waarschuwde voor het paard. Waarom luisterde niemand naar prinses Cassandra? _____

Zoek op de kaart van Europa of je Troje kunt vinden. Heeft de stad eigenlijk wel echt bestaan? _____

Meestal is de aanleiding voor een oorlog dat een leger het grondgebied van een ander land binnenvalt. Was dat ook zo bij de Trojaanse oorlog of was er een andere de aanleiding voor de oorlog? _____

Tussen 1871 en 1890 heeft de Duitse amateur-archeoloog Heinrich Schliemann opgravingen gedaan op de heuvel van Hisarlik en hij beweert dat hij daar de resten van het historische Troje gevonden heeft. Hij vond daar op vijftien meter diepte een 'schat'. Naar wie noemde hij de schat en waaruit bestond de schat? _____

Het verhaal van de list die gebruikt werd bij de aanval op Troje werd eeuwenlang doorverteld en ook in ons land werd het bekend. Het grote houten paard heeft in ons land als voorbeeld gediend voor prins Maurits (1567–1625). Hij haalde in 1590 bijna dezelfde list uit. Hij gebruikte geen paard, maar wat koos hij om zijn soldaten stiekem een stad binnen te smokkelen? _____

Onder welke naam is dat verhaal in de geschiedenis bekend geworden en wat gebeurde er precies? _____

De Franse plaats Calais heeft ook veel te maken met een groep mensen die op een stiekeme manier een ander land in willen komen. Zij gebruiken geen Paard van Troje om het 'vijandelijke' gebied in te komen, maar modernere vervoersmiddelen. Wat gebeurt daar? _____

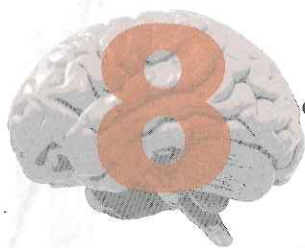
Voordat de mensen konden schrijven vertelden ze de verhalen van mond tot mond. Het Paard van Troje, het verhaal van list en bedrog, was overal bekend in de oudheid. Maar er zijn nog veel meer beroemde paarden uit die periode. Noem nog een beroemd paard, waar in de oudheid veel verhalen over verteld werden. _____

Het Paard van Troje werd gebruikt om de vijand te misleiden. Het leek onschuldig, maar het berokkende uiteindelijk veel schade. In de moderne computerwereld wordt het begrip *Trojaans paard* of *trojan* ook gebruikt. Er wordt dan een verborgen functie bedoeld, die meegezonden kan worden met onder andere emailberichten.

Een *Trojaans paard* is iets anders dan een computervirus. Het lijkt heel onschuldig, maar het kan veel kwaad veroorzaken in je computer.

Maak een vergelijking tussen een computervirus en een *Trojaans Paard*. Wat is precies de functie en hoe kun je voorkomen dat je jezelf en je computer schade toebrengt. Zet dit in een schema, laat dit aan je klas zien en vertel je klasgenoten over het Paard van Troje.

Plato

Ken jezelf

Niemand weet zeker wat filosofie is. We weten wel waar filosofen zich mee bezighouden: ze zoeken antwoord op allerlei vragen. Die antwoorden vinden ze door zorgvuldig en systematisch na te denken. Filosofen hebben een kritische kijk op zaken en weigeren iets zomaar voor waar aan te nemen. Plato (428-347 v. Chr.) was zo'n groot denker en één van de eerste filosofen van wie er geschriften bewaard zijn gebleven. Zijn familie was rijk en had veel invloed in het oude Griekenland. Zijn vader Ariston was een afstammeling van de laatste koning van Athene en het zag er naar uit dat de jonge Plato ook carrière zou gaan maken in de politiek of in een andere openbare functie. Maar het liep heel anders: Plato ging zich met filosofie bezighouden.

Samen met anderen begon Plato in 385 v. Chr. 'De Academie'. Veel mensen noemen dit nu de eerste universiteit. Anderen zeggen dat 'De Academie' de naam van het huis van Plato was, waar hij en een paar gelijkgestemde vrienden privéles gaven.

Hoe dan ook, 'De Academie' leek niet op een moderne universiteit, maar er werd les gegeven in vragen stellen, denken en nadenken: in filosofie. Hij bedacht daar de Ideeënleer, over een betere, onzichtbare, wereld. Plato heeft veel geschreven, maar hij zegt nooit rechtstreeks tegen de mensen: zo en zo is het! In zijn werk laat hij altijd andere personen optreden, die in dialogen spreken. Zijn werk wordt tot op de dag van vandaag veel gelezen en het heeft een heel grote invloed gehad op onze moderne denkwereld.

Als je niet veel weet van Plato en zijn denkwereld dan is dit een goede zoekopdracht voor jou. Na het beantwoorden van de vragen heb je meer geleerd over de eerste filosofen in de westerse beschaving: de Oude Grieken.

Het woord filosofie is samengesteld uit twee Griekse woorden: 'philein' en 'sophia'. Zoek de betekenis van die woorden op en zeg dan wat filosofie is. _____

Wat is het verschil tussen een filosoof en een whizzkid? _____

Plato had net als andere rijke Griekse jongens les gekregen in letterkunde en schrift (van Dionysius), in muziek, schilderen, poëzie (van Draco) en gymnastiekles van Aristo uit Argolis. Toen hij twintig was maakte hij kennis met Socrates. Vanaf dat moment werd Plato helemaal in beslag genomen zowel door de persoonlijkheid als het denken van Socrates (470 of 469-399 v. Chr.) Wat weten we van Socrates? _____

Plato leerde van Socrates om na te denken en vragen te stellen: te filosoferen. Bij het filosoferen moet je proberen alle begrippen te begrijpen. Je moet ze kunnen omschrijven, maar ook hun verhoudingen aangeven met andere begrippen. Neem nou bijvoorbeeld het woord 'blauw'. 'Hoe weet jij wat "blauw" is en waarom noem je het zo?' vroeg Plato zich af. Waarom noem jij iets 'blauw'? _____

Plato ontwikkelde zijn beroemde Ideeënleer. Hij had een theorie uitgedacht om antwoorden te vinden. Wat zou Plato volgens zijn Ideeënleer geantwoord hebben op de vorige vraag over 'blauw'? _____

Volgens Plato is je ziel een soort buitenaards wezen in je lichaam. Het is een wijs en oud deel, dat onsterfelijk is en het goede, schone en ware kent. Je lichaam is bijzaak: sterfelijk en met eigen behoeftes. Samen vormen ze jou. In de dagelijkse gang van zaken heeft soms je ziel het voor het zeggen, soms heeft het lichaam waarin je zit de overhand. Nu een filosofische vraag: Hoe zit die tweedeling bij jou? Merk je daar wel eens iets van? Ken jezelf: wie ben jij?

Jouw ziel heeft volgens Plato de Ideeën volledig kunnen bekijken en leren in de ideeënwereld, voordat je op aarde in een lichaam moest gaan wonen. In feite wist je alles voordat je geboren bent. Helaas is al die kennis tijdens de geboorte verloren gegaan. Door alles wat je om je heen ziet wordt beetje bij beetje deze kennis weer opgeroepen. Wat is kennis dan eigenlijk?

Toen zijn leermeester Socrates op een volgens Plato onrechtvaardige manier ter dood was veroordeeld, wilde Plato in Athene de maatschappij veranderen in een rechtvaardige staat. Hij schreef daarom *De Staat* en in zijn Academie werd er gediscussieerd hoe een rechtvaardige staat eruit zou moeten zien. Hoe stelde Plato zich de ideale staat voor?

In Plato's staat zijn de mensen ongelijk. Wat vind je van zo'n staat?

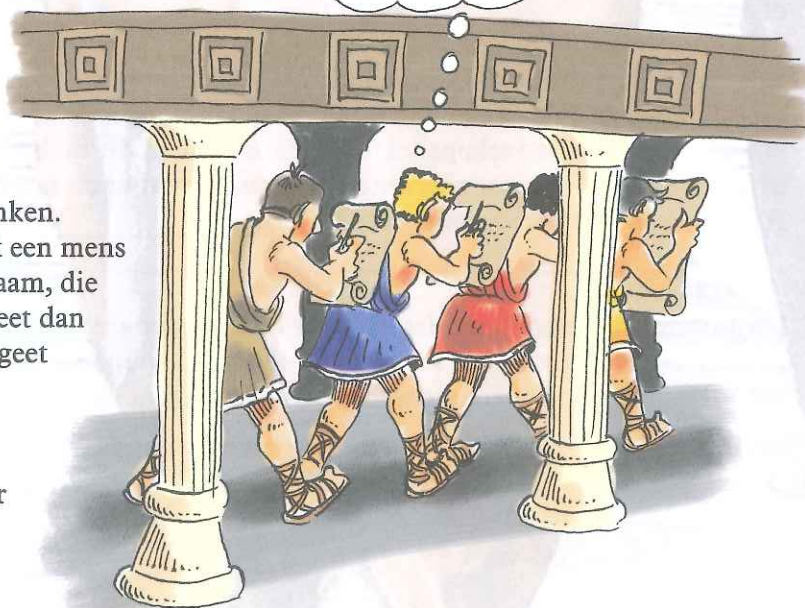
Het is bekend dat Plato veel reisde, waarschijnlijk naar Egypte en zeker naar Syracuse op Sicilië. De Romeinse filosoof Seneca beschrijft dat Plato daar ziek werd en waarschijnlijk is hij daar ook gestorven. Eén van zijn briljantste studenten aan 'De Academie' had gehoopt om nu aan het hoofd van de beroemde Academie te worden benoemd. Omdat hij niet de leiding kreeg vertrok hij boos naar zijn geboorteland Macedonië. Hoe heette deze beroemdste leerling van Plato?

Na jaren uit Athene weg te zijn geweest keerde deze filosofieleerling van Plato terug en stichtte daar een nieuwe, peripatetische school. De naam was afgeleid van 'peripatos' wat 'overdekte wandelgang' betekent. Hier werd al wandelend les gegeven. Waar stond deze school? En wat heeft deze oude Atheense manier van filosofie met Nederland te maken?

Filosoferen is denken, nadenken en meedenken. Plato en zijn beroemde leerling dachten dat een mens uit twee delen bestond: een ziel en een lichaam, die pas bij de geboorte samenkomen. De ziel weet dan alles van de wereld van de Ideeën, maar vergeet het tijdens de geboorte.

Denk mee met Plato en zoek argumenten voor en tegen. Filosofer hierover met een klein groepje leerlingen uit je klas en noteer jullie visie op dit Idee.

9 DE KATGODIN

In ons land komen erg veel katten voor. Misschien heb je zelf wel een poes thuis en dan weet je dat dit dier altijd iets mysterieus over zich heeft. Katten kunnen je met hun grote groene ogen heel intens aankijken.

In de oudheid zijn katten vanwege deze mysterieuze blik en hun onafhankelijkheid vaak vereerd als heilig dier - ook in ons land. De Germaanse godin Freija zich liet voorttrekken in haar wolkenwagen door twee geheimzinnige katten, een zwarte en een witte.

In de Oud-Egyptische tijd werd de kat ook vereerd als een heilig dier. De Griekse historicus Herodotus bezocht Egypte in het jaar 450 v. Chr. en hij beschreef hoe zorgvuldig de mensen daar met katten omgingen. Iemand die een kat doodde kon zelf ter dood worden veroordeeld.

Wanneer een Egyptische kat stierf, brachten sommige families het overleden dier naar de stad Boebastis. In deze stad werd de katgodin Bastet vereerd. Hier werd het dier gebalsemd, omzwachteld en in een speciale katvormige doodskest gelegd. Daarna werd de kat begraven op een speciale kattenbegraafplaats.

De godin Bastet werd afgebeeld als een kat of soms als een vrouw met een kattenkop. Jaarlijks was er een groot feest ter ere van haar. Dat was een van de belangrijkste gebeurtenissen op de Oud-Egyptische kalender.

Er werden ook nog andere diergoden vereerd in Egypte, maar de katgodin Bastet had de mooiste tempel van het hele land, schrijft Herodotus. En daar kwamen jaarlijks de meeste vereerders en pelgrims naartoe. Priesters van Bastet fokten er zelfs speciaal katten, om er mummies van te maken. Die konden worden geofferd of als een soort relikwie worden meegenomen door de pelgrims.

Als je niet veel weet van de godsdienst van het oude Egypte is dit een goede zoekopdracht voor jou. Na het beantwoorden van de vragen weet je wie de katgodin was, waarom ze belangrijk was, wat kattenmummies zijn, wat Napoleon ermee te maken heeft en je kent namen van andere diergoden.

Honden en katten zijn al heel lang bij de mensen thuis te vinden. We zeggen dat ze gedomesticeerd zijn. De oudste vondsten van kattengraven dateren al uit de prehistorie. Welk dier was eerder gedomesticeerd, de hond of de kat? _____

In de Oud-Egyptische tijd werden katten gefokt door de priesters van de tempel van Bastet, speciaal om ze te mummificeren en te verkopen. De pelgrims konden die bij het bezoek aan het heiligdom in de tempel plaatsen en er offers voor neerzetten. Duizenden kattenmummies zijn er teruggevonden door archeologen. Hoe werd een kat gemummificeerd? _____

De duizenden kattenmummies die door archeologen gevonden zijn, waren heilige katten die bij de tempel leefden. Maar Egyptenaren hadden zelf ook huiskatten. Als zo'n kat dood ging was de hele familie in de rouw. Hoe konden andere mensen weten dat een familie in de rouw was voor hun kat? _____

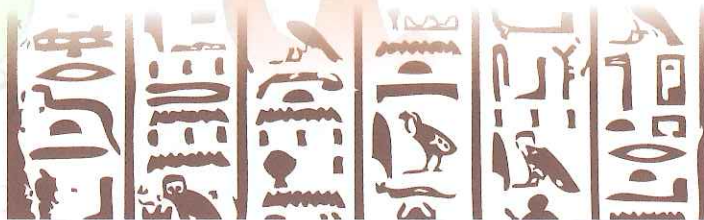
De koningen van Boebastis, waar de kattencultus voor de godin Bastet begonnen was, werden later in de geschiedenis farao over heel Egypte. Overal in Egypte ontstonden nu heiligdommen voor de katgodin en overal werden kattenmummies geofferd. De pelgrims hoopten van Bastet bepaalde gunsten terug te krijgen. Wat verwachtten de Egyptenaren van Bastet? Waarvan was zij de godin?

Er zijn duizenden goed omwikkelde kattenmummies gevonden. Zoek op het internet in het archief van Het British Museum in Londen. Klik op research en typ dan 'mummie of a cat' in de zoekbalk. Je vindt daar heel veel voorbeelden, meer dan tachtig, van windsels met een gecompliceerd patroon. Maak een collage van ongeveer tien afbeeldingen en laat diverse soorten windselpatronen zien rond de kattenmummie.

Vaak zaten de kattenmummies in katvormige doodskisten; elke kat zijn eigen kist. De kisten werden van hout, brons, kartonnage (een soort papier-maché) of steen gemaakt. Ze waren mooi versierd en beschilderd. Soms werden er kostbare elementen aan toegevoegd. Maar dit alles was bijna vergeten en onder dikke lagen zand terecht gekomen, als de Fransen in 1798 Egypte niet waren binnengevallen. Zij ontdekten dat de plaatselijke bevolking de mummies en de doodskisten van mensen en dieren voor iets anders gebruikten. Waarvoor?

Pas in 1822 was er een Franse geleerde die de ingewikkelde hiërogliefen van de Egyptenaren kon ontcijferen. De inscripties die op beelden, graven, tempels en mummiekisten te lezen waren konden nu worden gelezen. Wie was die geleerde die voor deze doorbraak zorgde?

De Egyptenaren hadden heel gecompliceerde geloofsopvattingen. Nu de hiërogliefen gelezen en begrepen konden worden, ontstond er meer inzicht in de Egyptische godsdienst. De oudste Egyptenaren dachten dat goden zich in een dierenlichaam konden verbergen. Naast katgodin Baset kende men nog andere goden met een lichaam of een hoofd van een dier. Welke? Noem er een paar en welke verschijningsvorm hadden ze?

In het oude Egypte werden duizenden katvormige doodskisten voor

de mummies gemaakt. Er zijn meerdere teruggevonden die van massief goud leken gemaakt, maar bij nader onderzoek kartonnage waren. Kartonnage is een soort papier-maché met ook nog snippers van linnen of papyrus erin verwerkt. Als dit natte karton was gedroogd werd het verguld en met felle kleuren beschilderd. Maak van papier-maché ook een katvormige dooskist. Beschilder hem met goudverf en breng er daarna felle versieringen op aan. Breng eventueel eerst een bezoek aan het Rijksmuseum voor Oudheden in Leiden. Zij staan wereldwijd bekend om hun collectie mummies.

GERMAANSE GODSDIENST

WODAN, DONAR EN FREIJA

De Germanen woonden aan de noordkant van de Rijn. Het was niet één volk, maar een verzameling van stammen en volkjes van rondtrekkende landbouwers en bosjagers. Aan dat rondtrekken hebben zij waarschijnlijk ook hun naam te danken.

Van sommige van die volken kennen we de naam, zoals: Batavieren, Ubiërs, Nervi, Tungri, Friezen, Usipeten, Chamaven, Tencteren, Sueven, Teutonen en Cherusken. Deze volksgroepen spraken allemaal min of meer eenzelfde taal, het Germaans.

Een Germaanse gemeenschap bestond uit familiegroepen, die sibben werden genoemd. Ze kenden geen privégrondbezit. De

grond behoorde aan de sibben en jaarlijks werd bepaald welke grond een familie mocht gebruiken voor de landbouw.

Er waren wel Germaanse koningen, maar die hadden alleen macht tijdens gevechten. De macht behoorde bij de vergadering van vrije mannen. Het waren fanatieke vechters, die hun vrijheden sterk verdedigden. Ze geloofden dat ze, als ze dood gingen in de strijd, rechtstreeks naar het Walhalla werden gebracht door prachtige strijdgodinnen, de Walkuren.

Bij de Germaanse volken was geen sprake van één bepaalde godsdienst. Alle Germaanse goden waren sterfelijk en dat was heel bijzonder. Bij alle andere godsdiensten zijn de goden juist onsterfelijk. Ze geloofden dat de goden voortkwamen uit twee goddelijke geslachten, de Asen en de Wanen. De Asen waren strijdende goden en de Wanen waren vruchtbaarheidsgoden. Koning van de goden was de Ase Wodan.

Wodan met twee andere Asen, Donar en Tyr, en de Waan Njord met zijn dochter Freija zijn de voornaamste goden uit de Germaanse godsdienst. Die Germaanse godsdienst heeft tot in de hedendaagse tijd zijn sporen achtergelaten bij ons.

Als je niet veel weet van Germanen en hun godsdienst, dan is dit een goede zoekopdracht voor jou. Na het beantwoorden van de vragen zul je weten dat de Germanen een grote invloed op onze cultuur gehad hebben die bijna dagelijks te merken is.

Zo rond het jaar 2000 v. Chr. was bijna elke Germaan boer geworden. Ze trokken niet zo veel meer rond maar probeerden op een vaste plek in hun dagelijks onderhoud te voorzien. Daarvoor moesten akkers aangelegd worden. Hoe deden ze dit? En hoe kwamen ze aan zaaigoed voor graan op de akkers? _____

De Germanen waren afhankelijk van de natuur. Zij geloofden in het bestaan van verschillende soorten geesten in de natuur. Er leefden niet alleen allerlei geesten, maar ook monsters en elfen, menselijke wezens die gescheiden van hun lichaam konden optreden en mensen die tijdelijk een kwaadaardig dier werden, zoals de weerwolf. De Germanen wilden die vooral allemaal te vriend houden. Het was van levensbelang. Wat was de rol van de priesters en priesteressen daarbij? _____

Germanen vereerden ook huisgeesten. Hoe werden de huisgeesten te vriend gehouden? _____

De Germanen kenden drie regelmatig terugkerende grote feesten voor de Goden: een bij het begin van de zomer, een bij het begin van de winter en een precies midden in de winter, op de kortste dag - het Joelfeest. Wat gebeurde er tijdens het Joelfeest? _____

Om precies te weten wanneer de feesten gevierd moesten worden, hielden de priesters een tijdsberekening bij. Hoe de kalender of een klok werkt wisten ze toen nog niet. Aan de stand van de zon, de maan en de sterren konden zij zien wat er gebeurde met de tijd. In een jaar kwam de maan twaalf keer op als volle maan en elke dag werd het weer licht, een nieuwe dag. Tussen de volle maanstanden konden de dagen worden bijgehouden. De tijd tussen de manen kreeg een naam die te maken had met de natuur en de landbouwactiviteit die erin plaatsvond. Het woord 'maand' komt van maan.

Welke maand is de oogstmaand? _____

Welke maand is de zomermaand? _____

Welke maand is de bloeimaand? _____

Welke maand is de wintermaand? _____

Welke maand is de slachtmaand? _____

De tijd tussen zonsopgang en zonsondergang werd een dag genoemd. Sommige dagen waren lang en sommige kort. In de winter had je korte dagen en 's zomers lange. De Germanen hadden de dagen geen naam gegeven. Veel later in de Romeinse tijd werden de dagen in weken verdeeld, met in elke week steeds dezelfde namen voor de dagen. Welke Germaanse goden kregen een eigen dag? _____

De belangrijkste van de Germaanse Goden was Wodan. Zijn naam betekent 'de woedende'. Hij was dol op oorlogvoeren. Als Wodan met zijn wilde jachtgroep door de lucht denderde, wist je dat er onheil op komst was. Het ergste moest gevreesd worden voor de komende tijd: rampen, overstromingen, hongersnood en dood. Wat was het vervoermiddel van Wodan in de lucht? _____

Donar was de god van de donder. Hij was een moeilijk opvoedbaar kind en daarom werd hij door twee bliksemgeesten opgevoed. Wat was het vervoermiddel van Donar? _____

Godin Freija was vooral lief, godin van de vruchtbaarheid, beschermvrouwe van het gezin en de kinderzegen. Ze woonde in Folkvang, daar klonk altijd muziek. Zij maakte prachtige liefdesgedichten.

Germanen waren vooral blond met blauwe ogen, wordt er gezegd.

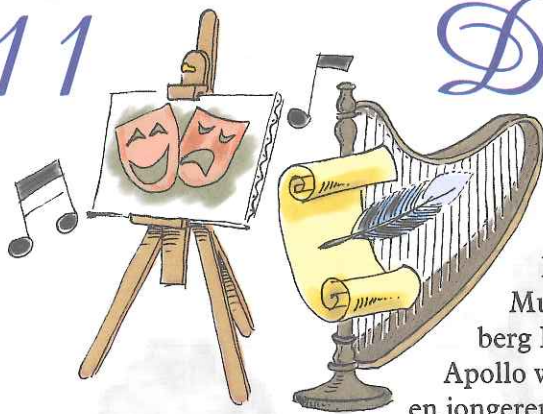
Maak ook een liefdesgedicht: jij bent Freija en je blonde, blauwogige lief is Wodan of Donar. Laat in je gedicht de Germaanse omstandigheden goed uitkomen.

Lees het voor aan je klasgenoten.

De Muzen

Inspiratie

Zeus was de oppergod in de Griekse mythologie. Hij had negen dochters. Zij werden Muzen genoemd. De Muzenmoeder was Mnemosyne, de godin van het geheugen. De berg Helicon was de vaste verblijfplaats van de Muzen en Apollo. Apollo was na Zeus de belangrijkste godheid. Hij was jong en knap en jongeren wilden graag zijn zoals hij was. Apollo was ook dichter en

zanger. Hij begeleidde zichzelf op de lier. Apollo was de vaste begeleider van de Muzen.

De Muzen waren zanggodinnen, maar ook beschermgodinnen van de kunst en de wetenschap. Aan elk van de negen Muzen was een bepaald deel van de kunst en cultuur toevertrouwd. Omdat Calliope een prachtige stem had, mocht zij de Muze van de heldendichten (de poëzie) zijn. Zij was de meest geëerde van allen. Clio werd de Muze van de geschiedenis en Euterpe werd de Muze van de lyrische poëzie, de vrolijke muziek. Polyhymnia was de Muze van de ernstige godsdienstige zang (de hymne) en Terpsichore werd de Muze van de dans. Erato is de Muze van de liefdesliederen. Melpomene had een somber karakter en zij is de Muze van de tragedie, terwijl Thalia juist de Muze van de feestvreugde, de komedie, werd. Urania was de Muze die met een hemels geluid de grote daden van de goden bezong.

De Muzen inspireerden op hun beurt weer kunstenaars en vooral dichters. Dichters waren heel bijzonder in de oudheid omdat zij zowel religieuze als wereldlijke liederen maakten. Maar ook waarzeggers en profeten lieten zich door de Muzen inspireren.

Als je niet veel weet van de godinnen van de cultuur is deze zoekopdracht geschikt voor jou. Na het beantwoorden van de vragen weet je hoe je ze kunt herkennen, waar je ze kunt vinden en wie er altijd in de directe omgeving van de Muzen te vinden waren.

De Muzen werden in heel Griekenland vereerd. Vooral in landelijke streken, rijk aan bronnen. Omdat de Muzen als jonge meisjes werden afgebeeld, die veel op elkaar leken, kregen ze ieder aparte attributen waaraan je ze kon herkennen. Zoek op welke attributen er bij elke Muze hoorden. Trek een lijntje.

Bij Clio

Bij Calliope

Bij Euterpe

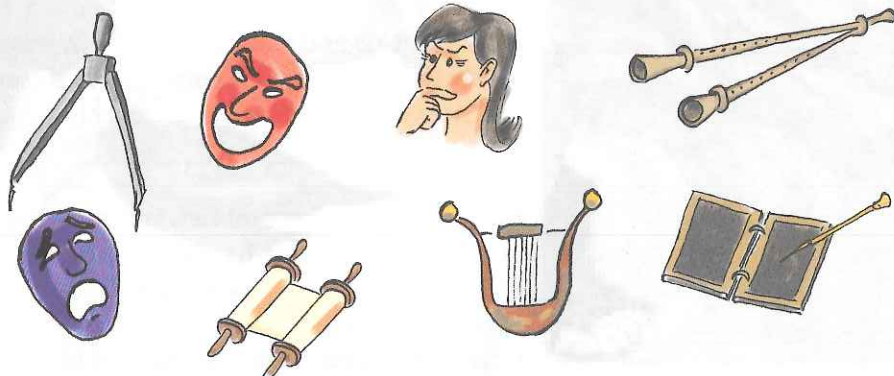
Bij Polyhymnia

Bij Terpsichore

Bij Melpomene

Bij Thalia

Bij Urania

De Muzen woonden op de berg Helicon. Maar ze waren ook vaak op de godenberg te vinden. Daar moesten zij met hun zang en dans de goden aangenaam bezighouden. Hoe heette de berg waarop de goden hun feestelijke maaltijden hielden en hun bruiloften vierden?

Hoe heet de Griekse berg waar oppergod Zeus zijn paleis had en waar de Muzen ook vaak waren?

De Muzen werden vaak door een gevleugeld paard op de juiste bestemming gebracht. Hoe heet dat gevleugelde paard in de mythologie?

Als de Muzen bij de Olympus waren hadden zij macht over de waterbronnen. Als het water uit die bronnen gedronken of als damp ingeademd werd, kreeg je dichtelijke inspiratie. Ook dicht bij het stadje Askra op de helling van de Helicon lagen inspirerende bronnen. Noem een dichter die daar door de Muzen werd geïnspireerd en vertel over het ontstaan van de bronnen.

Apollo was de god van de poëzie en de muziek, van de geneeskunde en de waarzeggerij. Hij was bijna altijd in het gezelschap van de Muzen. Hij begeleidde hen op de lier. Dat is een snaarinstrument dat met de vingers bespeeld werd, net als een gitaar. De lier klonk heel gevoelvol. Apollo's muziek was vol van persoonlijke emotie. Welk bijvoeglijk naamwoord komt van lier?

Aan de voet van de Parnassos lag de plaats Delphi. Daar was een heiligdom dat speciaal voor Apollo was ingericht en aan hem was gewijd. Het was een van de heiligste plaatsen van Griekenland. In dat heiligdom van Delphi was een wereldberoemd orakel. De manier waarop mensen en goden met elkaar in contact konden komen was via een orakel. Het orakel van Delphi werd jaarlijks door duizenden pelgrims bezocht. Hoe heette de priesteres van Apollo op die plaats?

Vanaf het begin van de zesde eeuw voor Chr. werden bij dit heiligdom van Apollo sportwedstrijden gehouden. Hoe heette die voorloper van de Olympische Spelen?

Die sportwedstrijden vielen samen met cultuur- en muziekwedstrijden, die ter ere van de Muzen gehouden werden in Delphi. Het waren wedstrijden in drama, retorica, dichtkunst en muziek. Welke prijzen kon je daarmee winnen?

In ruil voor de eer van de overwinning 'mocht' de winnaar het heiligdom geschenken geven. Een heel beroemd geschenk is de Wagenmenner. Zoek via internet in het Archeologisch Museum Delphi naar de Wagenmenner. Van welk materiaal is dit beeld gemaakt?

Een Muze geeft je inspiratie. We noemen nu nog steeds de persoon die of het ding dat een kunstenaar inspireert een Muze. Zoek een kunstenaar in de plaats waar je woont. Het mag een dichter, schrijver, zanger of een schilder zijn. Probeer een afspraak te maken voor een interview en probeer erachter te komen door gerichte vragen te stellen of hij of zij een Muze heeft. Bereid je goed voor, maak vooraf op school je vragenlijst. Plaats het interview in de schoolkrant.

Hoe Rome ontstond

Romulus en Remus

Vergilius (70– 19 v. Chr.) was dichter en schrijver. Hij kon prachtige legendes vertellen over de stad Rome; over hoe de stad was ontstaan en hoe ze groot werd.

Volgens Vergilius werd de stad Rome in de achtste eeuw v. Chr. gesticht en dat had alles te maken met de Griekse held Aeneas.

Aeneas was samen met zijn vader Anchises en zijn zoon Ascanius gevlucht, omdat er een grote brand woedde in hun stad Troje. Ze kwamen na veel omzwervingen bij de Italiaanse rivier de Tiber aan.

Aeneas bleef daar en stichtte Latium. Hij trouwde met de koningsdochter Lavinia. Samen kregen ze veel nakomelingen, waarvan de oudste steeds koning van Latium werd.

Ascanius, de oudste zoon van Aeneas, bouwde een nieuwe stad, die hij Alba Longa noemde. De oudste zoon van zijn geslacht werd steeds de nieuwe koning van Alba Longa. Daar was niet iedereen het mee eens. Daarom ontstond er in de tijd van koning Numitor een heftige familieruzie. Numitor had twee zoons en een dochter. Om zelf aan de macht te komen liet hun oom Amulius de jongens vermoorden.

Amulius zorgde ervoor, dat hun zus priesteres werd van de godin Vesta. Zij mocht nooit trouwen en

kinderen krijgen. Nu was zijn weg naar de troon vrij.

Maar de oorlogsgod Mars werd verliefd op de prinses en samen kregen ze een tweeling, twee jongens. Toen dat ontdekt werd, liet Amulius ze in een mandje in de rivier de Tiber gooien. Het mandje sloeg niet om maar dreef weg. De baby's werden uiteindelijk door een wolvin gevonden

tussen het riet. Met wolvenmelk overleefden de jongens Romulus en Remus en later stichtten zij de stad Rome.

Als je niet veel weet van het begin van het Romeinse Rijk, dat heel belangrijk werd in Europa, tot aan ons land toe, dan is dit een leuke zoekopdracht voor jou. Je zult ontdekken dat de Romeinse cultuur veel van de Griekse heeft overgenomen en dat legendes wel een historische kern hebben, maar zeker geen waar gebeurd verhaal zijn.

Voor de oude Romeinen was de Griek Aeneas de stamvader van het Romeinse volk, want Romulus en Remus stamden van hem af. Hoe heet het werk waarin Vergilius over Aeneas schrijft? _____

Romulus en Remus werden in de rivier de Tiber gegooid in de buurt van de toen nog niet bestaande stad Rome. Hun vader was de Romeinse oorlogsgod Mars. Hoe heet de Griekse oorlogsgod? _____

De Grieken en de Romeinen hadden niet dezelfde goden. Hoe heet de Romeinse oppergod en welke naam had de Griekse oppergod? _____

Het was voor de Romeinen lang niet gemakkelijk om alle goden uit elkaar te houden. Extra lastig was het dat ze ook Griekse namen hadden. Kun jij de Romeinse en Griekse naam van de goden bij elkaar brengen? Zoek ook hun taak.

- 1 Amor
- 2 Aurora
- 3 Ceres
- 4 Diana
- 5 Mars
- 6 Neptunus
- 7 Pluto
- 8 Sol
- 9 Venus
- 10 Vulcanus

- A Aphrodite
- B Ares
- C Artemis
- D Demeter
- E Eos
- F Eros
- G Hades
- H Helios
- I Hephaistos
- J Poseidon

- a godin van de landbouw
- b god van het vuur
- c godin van de jacht
- d god van de oorlog
- e god van de liefde
- f godin van de liefde
- g god van de zee
- h godin van de dageraad
- i god van de zon
- j god van de onderwereld

In de beeldhouwkunst kun je de verschillende goden herkennen aan de attributen die ze bij zich hebben. Attributen zijn symbolen om duidelijk te maken wie er wordt uitgebeeld. Zoek een afbeelding van Mars. Aan welke attributen herken je Mars? _____

Romulus en Remus werden door de wolvin Lupa Capitolina geadopteerd. Met haar melk bracht zij de kinderen groot. Dat is heel bijzonder, want wij kennen de wolven uit sprookjes waar ze juist kinderen en oude vrouwtjes opeten. Wat is het normale voedsel van wolven? _____

Denk jij dat het mogelijk is dat kinderen door een dier, zoals een wolvin, worden grootgebracht? Ja/nee, want _____

Toen Romulus en Remus groot geworden waren, hoorden ze het verhaal van de stad Alba Longa, waar hun oom nu koning was geworden. Zij hoorden dat hun opa nog leefde en dat zij zijn werkelijke erfgenamen waren. Hoe loopt het verhaal af? _____

Romeinen hadden respect voor wolven. Op het hoogtepunt van het Romeinse Rijk liep de grens, de limes, tot ver in ons gebied. De Germanen die daar woonden hadden ook groot respect voor wolven en hij werd er zelfs als heilig dier vereerd. De Germanen dachten dat hij voorspellende gaven had. Welke godheid van de Germanen had altijd twee wolven in zijn nabijheid en hoe heetten die wolven? _____

Latium, Alba Longa en Rome hoorden bij het latere grote Romeinse Rijk. De geschiedenis van het Romeinse Rijk delen we in drie periodes: Koningstijd, Keizertijd en Republiek. Is dit de goede volgorde? Ja/nee, want _____

de periode 753 v. Chr. tot 510 v. Chr. noemen we de _____

van 510/09 v. Chr. tot 27 v. Chr. heet de _____

van 27 v. Chr. tot 476 na Chr. is de _____

Romulus en Remus kregen een stuk land waar ze Rome wilde stichten, maar ze konden het niet eens worden over de precieze plek. Er waren namelijk zeven lage heuvels, die allemaal geschikt waren. Hoe werd uiteindelijk de juiste plek uitgekozen? _____

De Griekse cultuur was in het Middellandse- Zeegebied heel nadrukkelijk aanwezig toen Rome als klein hutendorpje ontstond. De Romeinen hebben heel veel van hen overgenomen. Uiteindelijk werden de Romeinen de grote overwinnaars in dit gebied. Vanaf welk jaar heersten zij ook over de Grieken? _____

Het komt nog steeds voor, dat kinderen in erbarmelijke omstandigheden moeten opgroeien. Vaak geïsoleerd en zonder normaal menselijk contact. Zulke kinderen worden 'wolfskinderen' genoemd. De geromantiseerde verhalen van Mowgli in het Jungle Book en van Tarzan zijn geen goede voorbeelden over het leven van zo'n verwaarloosd kind.

Er zijn heel veel, ook hedendaagse, voorbeelden van zulke kinderen. Vraag of je samen met je ouders de film *Mockingbird don't sing* mag zien: het levensverhaal van het Amerikaanse meisje Genie. Bereid je goed voor en lees vooraf alle informatie die je kunt vinden over dit 'wolfskind'.

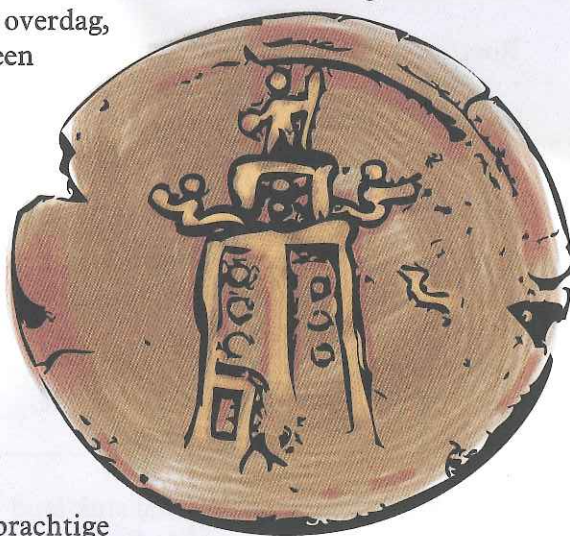
De vuurtoren van Alexandrië

De Middellandse Zee was al in de oudheid druk bevaren. De bewoners van de landen er rondom vervoerden veel goederen over het water. Het transport over zee ging sneller, omdat er nog niet zoveel wegen waren en de meeste waren ook nog niet meer dan onverharde paden.

Er werden ook veel zeeoorlogen uitgevochten in die tijd en de vloot van de Romeinen en de Grieken voer regelmatig uit om piraten, die het op handelsschepen hadden voorzien, te verjagen. De handelshaven van Rome, Ostia, was altijd heel druk.

Maar de haven van Alexandrië in Egypte was de allergrootste en belangrijkste haven van het Middellandse Zeegebied. Het was daar niet alleen overdag, maar ook 's nachts een drukte van jewelste.

Op het eiland Pharos, tegenover de stad, was een lichttoren ingericht, waardoor ook 's nachts het aanleggen van de schepen kon doorgaan. De toren, waarop vuren werden gebrand, was honderdtwintig meter hoog en gemaakt van wit natuursteen en wit marmer. Bij helder weer konden schepen het vuur op de toren van meer dan vijfenzeventig kilometer afstand zien. De toren van Alexandrië stond in de hele wereld als een bijzonder bouwwerk bekend: een wonder, een wereldwonder. Deze toren was zo bijzonder, dat hij zelfs werd afgebeeld op Romeinse munten.

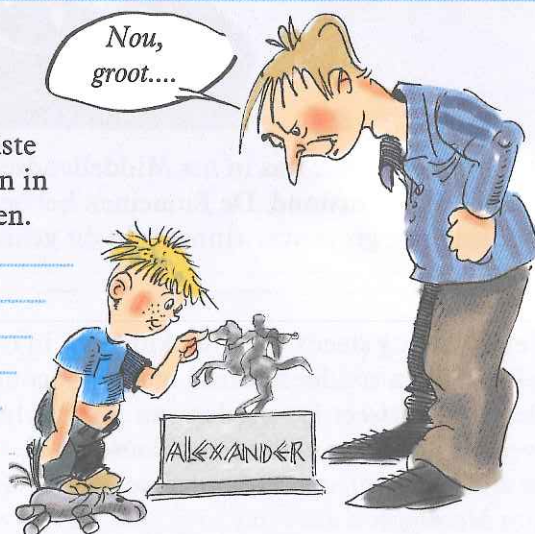
Als je niet veel weet van de oude wereldwonderen is dit een goede zoekopdracht voor jou. Na het beantwoorden van de vragen zul je met alle zeven hebben kennismemaakt en je hebt dan geleerd waarom het wereldwonderen werden genoemd.

Architecten in de oudheid konden prachtige dingen maken. In landen rond de Middellandse Zee stonden verschillende werken, die de geschiedenis zijn ingegaan als de zeven wereldwonderen.

Alexandrië is genoemd naar een veldheer die rond het jaar 330 v. Chr. een groot wereldrijk wilde stichten. Naar wie is Alexandrië genoemd?

Binnen het rijk van de veldheer naar wie Alexandrië is genoemd, bevonden zich de bekendste en beroemdste bouw- en kunstwerken uit de oudheid. De toren in Alexandrië was één van de wereldwonderen. Noem ze alle zeven.

1. _____
2. _____
3. _____
4. _____
5. _____
6. _____
7. _____

De lichttoren van Alexandrië en de piramide van Cheops lagen niet zo ver uit elkaar. Welke afstand zat er tussen deze twee wereldwonderen? _____

De tempel in Efeze werd ook gezien als een wereldwonder. Er werd een godin vereerd. Welke godin was dat en wat was er zo bijzonder aan de tempel? _____

Het Turkse plaatsje Bodrum ligt tegenover het Griekse eiland Kos. Voor onze jaartelling was het een Griekse havenstad met de naam Halikarnassos. Het plaatsje was de hoofdstad van de provincie. In de vierde eeuw v. Chr. zorgde de gouverneur van de provincie Mausolos dat de stad rijk en belangrijk werd. Zijn weduwe Artemisia liet na zijn dood een prachtig gebouw neerzetten waar zijn lichaam bewaard kon worden. Hoe is dit gebouw bekend geworden? _____

Hoe hoog was het beeld van oppergod Zeus in Olympia en van welk materiaal was het gemaakt? _____

Bij de haven van het Griekse eiland Rhodos stond ook een van de wereldwonderen. Welk wereldwonder was het hoogst, het beeld van Zeus in Olympia of dat van de Kolossos van Rhodos? _____

De Kolos stelde ook een Griekse godheid voor, welke? Kies het goede antwoord.

- a. Zeus
- b. Poseidon
- c. Hermes
- d. Aphrodite
- e. Athena
- f. Dionysos
- g. Helios/ Apollo

De Middellandse zee werd de Mare Internum genoemd. Neem een kaart van het Middellandse Zeegebied. Zoek afbeeldingen van de zeven wereldwonderen en plak die op de goede plaats op de kaart. Wat valt je op? _____

Het gebied rond de Middellandse Zee is 's zomers kurkdroog. De stad Babylon was aan de rivier de Eufraat gebouwd. Op verschillende verdiepingen van huizen en overheidsgebouwen had men tuinen aangelegd. Reizigers die vanuit de woestijn de stad naderden zagen de 'hangende tuinen', zoals ze genoemd werden, als wereldwonderen. Hoe kwam het water om de tuinen vochtig te houden boven op de daken? Zoek het antwoord.

- a. Er wordt verteld dat Babylon in de tijd van de tuinen de grootste stad ter wereld was, dus er waren voldoende slaven, die de hele dag water uit de rivier gingen scheppen.
- b. De grote geleerde Archimedes, een van de belangrijkste wetenschappers van de oudheid, had een machine uitgevonden, de schroef van Archimedes, die water omhoog kon laten lopen. Daar maakten de tuineigenaren gebruik van.
- c. De bewoners van de stad spaarden hun eigen urine en uitwerpselen en bemestten en bevochtigden de tuinen daarmee. De tuin was een soort riool.

Schrijvers uit de oudheid spraken steeds maar weer hun bewondering uit over de zeven wereldwonderen. Maar de wereldwonderen zijn allemaal verwoest door natuurrampen of door mensen. Er is weinig meer van over. Als ze nu nog zouden bestaan, zouden het waarschijnlijk geen 'wereldwonderen' genoemd worden maar cultureel erfgoed. Alles is nu hoger, groter en meer. En de vele goden die toen vereerd werden zijn voor ons gewoon figuren uit de Griekse mythologie geworden.

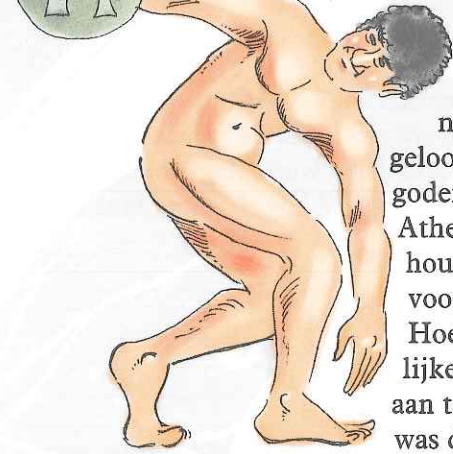
Maar wat vind jij nu wel een wereldwonder van onze tijd?

Schrijf een gedicht waarin je duidelijk laat uitkomen waarom of jij dat een wereldwonder van deze tijd vindt. Succes!

Sportfestival ter ere van Zeus

Citius, altius, fortius

Er bestaat maar één God zeggen gelovige mensen in Nederland. Ze noemen hem 'Heer' of 'Allah'. Maar de Grieken en later de Romeinen geloofden in tientallen goden. Zeus was de Griekse oppergod. De rest van de goden had meestal een eigen taak. Zo was Ares de god van de oorlog en Pallas Athene de godin van de wetenschap. Aphrodite liet de mensen van elkaar houden en Cupido zorgde met zijn pijlen dat je verliefd werd en Apollo zorgde voor ziekte en gezondheid en voor muziek.

Hoe de goden eruit zagen wist niemand, maar ze moesten wel op mensen lijken, want in de verhalen over de goden en godinnen ging het er bijna net zo aan toe als bij gewone mensen. Wat wel anders was dan bij gewone stervelingen was dat goden onsterfelijk waren. De goden en godinnen woonden bijna

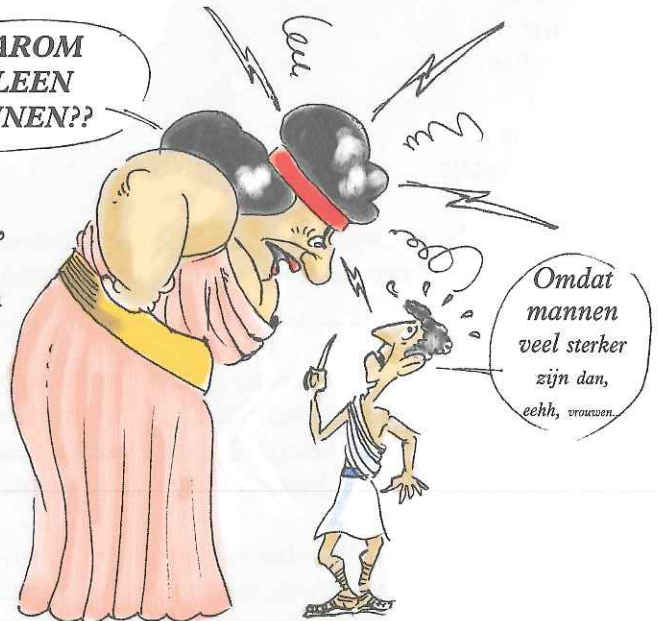
allemaal op de hoogste berg in Griekenland, de Olympus. De top van de berg ging schuil in de wolken, dus stervelingen konden de goden nooit zien. Op de Olympus hadden ze een luxe leventje met veel eten en drinken.

De mensen geloofden dat alles in het leven werd geregeld door de goden en je moest ze wel te vriend houden voor je eigen bestwil. Daarom werd ter ere van oppergod Zeus elke vier jaar in het plaatsje Olympia een sportfestival gehouden. Alleen mannelijke Griekse atleten mochten aan dit evenement meedoen. Het festival bestond uit hardlopen, wagenrennen, paardenrennen, spring- en werpwedstrijden, pentatlon (vijfkamp), worstelen en boksen en een combinatie van die twee: pankration.

Tijdens de feestdagen vonden er ook voortdurend godsdienstige plechtigheden plaats ter ere van Zeus en, net als bij de feesten ter ere van Apollo in zijn heiligdom in Delphi, werden er wedstrijden in dichten en welsprekendheid georganiseerd.

Als je niet veel weet van de oorsprong van de antieke spelen in Olympia en de moderne Olympische Spelen is dit een leuke zoekopdracht voor jou. Je zult tijdens het opzoeken leren dat er een groot verschil is tussen de beide sportevenementen, maar de 'Olympische gedachte' is hetzelfde.

WAAROM
ALLEEN
MANNEN??

Omdat
mannen
veel sterker
zijn dan,
eehh, vrouwen.

Zoek de Olympus, de hoogste berg van Griekenland op. Hoe hoog is de berg?

De namen van de winnaars van de Spelen bij Olympia ter ere van oppergod Zeus werden opgeschreven. We weten daarom wanneer de eerst spelen hebben plaatsgevonden. In welk jaar was dat?

De spelen in Olympia waren in eerste instantie een regionaal feest, maar al snel kreeg het grote bekendheid en uit alle delen van Griekenland kwamen de atleten om hun krachten met elkaar te meten. Wat kreeg de winnaar als beloning? Kies het goede antwoord.

- a. een medaille
- b. een laurierkrans op het hoofd
- c. een olijftak

Wat was er zo bijzonder aan het beeld van Zeus in de tempel van Olympia?

Toen de Olympische Spelen een veel uitgebreidere deelname kregen van sporters uit heel Griekenland, werden er toen ook vrouwen toegelaten? Kies het goede antwoord.

- a. ja, in eigen spelen ter ere van de oppergodin Hera
- b. alleen vrouwen uit de stad Sparta
- c. nee

Welke sportkleding droegen de atleten tijdens de Olympische Spelen? Kies het goede antwoord.

- a. een korte witte lendendoek
- b. een korte toga
- c. niets, ze waren bloot tijdens de wedstrijden

De pentatlon bestond uit vijf wedstrijden. Welke hoorde daar niet bij? Kies het goede antwoord.

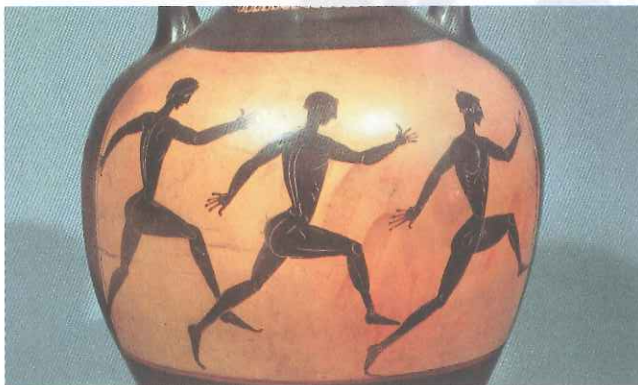
- a. verspringen
- b. discuswerpen
- c. marathonloop

Hoe heetten de scheidsrechters van de Olympische Spelen?

Kies het goede antwoord.

- a. hoplieten
- b. hellanodikai
- c. herauten

Op het sportief-godsdienstige evenement moest je je aan strenge gedragscodes houden: de Olympische gedachte. Solidariteit, vrede, eerlijkheid en verbondenheid van alle Grieken was belangrijk: een gezonde geest in een gezond lichaam. Wat was ten strengste verboden tijdens de Olympische Spelen? Kies het goede antwoord.

- a. de tegenstander schoppen
- b. de tegenstander bijten
- c. de botten van je tegenstander breken

Wat was een gymnasium in het oude Griekenland? Kies het goede antwoord.

- a. een hogere school waar voorbereidend wetenschappelijk onderwijs wordt gegeven
- b. een sportschool waar de sporten naakt geoefend werden (gymnos = naakt)
- c. een zwembad

Wij kennen nu nog steeds de Olympische Spelen. Hebben die iets met het sportevenement voor de oppergod Zeus te maken?

De antieke Spelen waren ter ere van Zeus, de Griekse oppergod. Als startsein werden voor zijn tempel in Olympia op het hoofdaltaar 100 ossen verbrand. Dit heilige vuur werd brandende gehouden tijdens de Spelen.

Maak een werkstuk over het vuur van de Olympische spelen.

Vertel over de oudheid en over de moderne variant.

Wie mochten het vuur ontsteken en waarom juist die sporter?

Hoe zag het vuurbassin eruit en welke toortsen werden gebruikt? Vergeet dan niet de Marathontoren in Amsterdam in je verhaal te betrekken.

Houdt na je onderzoek een vurig verhaal voor je klasgenoten.

Voor wat hoort wat

Het gebeurt regelmatig dat vissers vreemde voorwerpen in hun netten vinden als ze op de Noordzee of op de Ooster- of Westerschelde vissen. Meestal worden die weer gelijk over boord gezet. Maar toen schipper Bout in 1970 op de Oosterschelde

een zware steen met een inscriptie in zijn netten vond, nam hij die mee naar huis en waarschuwde deskundige archeologen. Die steen bleek een uniek stukje van de geschiedenis van Zeeland in de Romeinse tijd te vertellen: het bleek een offersteen te zijn voor de godin Nehalennia.

De godin Nehalennia werd in de streek die nu Zeeland heet, vereerd door de Germanen die daar woonden. Er stonden in dit gebied meerdere tempels voor haar. Nehalennia was de godin van de zeelieden, handelaren en andere zeereizigers. Zij vroegen Nehalennia om een veilige zeereis en bedankten haar als ze weer veilig waren teruggekeerd.

De Romeinen hadden het gebied op de Germanen veroverd en de streek werd een belangrijke schakel in het Romeinse handelsverkeer naar de provincies Britannia en Gallia. Na een verovering vonden de Romeinen het meestal wel goed dat andere volken hun eigen goden bleven aanbidden, maar ze moesten ook Romeinse goden vereren. Soms namen de Romeinen goden van andere volken over. Dat is waarschijnlijk met Nehalennia gebeurd, want op de Germaanse offersteen (votiefsteen), die door schipper Bout gevonden werd, waren

ook Romeinse inscripties aangebracht. Op de gevonden steen stond dat een schipper zijn gelofte had ingelost aan Nehalennia in Ganuenta. 'Graag en met reden!'

Als je niet veel weet van de Germaanse godin Nehalennia weet, is dit een leuke zoekopdracht voor jou. Na het beantwoorden van de vragen weet je meer over deze Germaanse godin, die bedankt werd met altaarstenen.

In de Romeinse tijd bedankten handelaren en reizigers Nehalennia voor een veilige zeereis met een altaarsteen. Voor wat hoort wat. De steen met de inscriptie uit de tempel van Ganuenta werd toevallig opgevist. Later werden er langs de kust nog wel meer dan tweehonderd van zulke votiefstenen gevonden. Wat waren de belangrijkste vindplaatsen en waarom daar? _____

De steen die schipper Bout opviste, was niet de allereerste steen met Romeinse inscriptie die gevonden werd in dit gebied. Zoek op wat er in 1647 op het strand van Domburg werd gevonden. _____

Welke goden werden er nog meer genoemd in 1647 en waren dat Romeinse goden? _____

Op de tekeningen van de tekenaar Schuylenburg in 1647 komt de naam Nehalennia al veel voor. Je ziet dat er brokstukken van een gebouwtje worden opgevist. Dat zijn de restanten van de tempel van de godin Nehalennia. Door de verandering in het klimaat tussen 300 en 900 na Chr. is de zeespiegel sterk gestegen en het tempelcomplex verdween onder water. Teken hoe de tempel van Nehalennia er moet hebben uitgezien. Zoek Romeinse tempels uit die tijd op en gebruik die als voorbeeld. Wat valt je op?

In de tijd van de Romeinen stond de tempel van Nehalennia in Ganuenta. Dat was de naam van een klein dorp in de buurt van Colijnsplaat. Wat was de Romeinse naam voor:

Noordzee _____

Utrecht _____

Nijmegen _____

Leiden _____

Amsterdam _____

Parijs _____

Londen _____

Keulen _____

In oude geschriften van de Romeinen werd veel over de Germanen geschreven, maar je komt de naam van godin Nehalennia nergens tegen. Ze wordt nergens beschreven. De gevonden altaarsteen en de archeologische vondsten daarna zijn de enige getuigen van haar bestaan. Hoe kon je Nehalennia herkennen op de altaarstenen, hoe wist je dat zij het was?

Over Nehalennia werd niet geschreven, maar wat schreef Tacitus (56–117) zoal over de Germanen?

De godin Nehalennia is altijd vergezeld van een hond. In de Germaanse, Egyptische, Griekse en Noordse mythologie komen honden voor. Geleerden denken dat de hond van Nehalennia ook een symbool is. Wat zou dat symbool te betekenen hebben? Zoek het goede antwoord.

a. De hond van Nehalennia heeft nog iets te maken met de Egyptische god Anubis, de belangrijkste begraafgod. In zijn naam, in hiërogliefen, komt ook een hond voor.

Bij het graf van Toetanchamon waakt Anubis in de gedaante van een hond.

b. De hond van Nehalennia verwijst naar de hellehond van de Germaanse God Wodan. Die hond is de bewaker van het dodenrijk. Het is een symbool voor dood en gevaar.

c. De hond van Nehalennia is een symbool voor trouw. Ook in de oudheid circuleren er talrijke verhalen over honden die hun baas of bazin een grote dienst bewijzen met hun intelligentie, slimheid, geheugen en scherpe neus.

Nehalennia heeft haar taak als beschermvrouw goed uitgevoerd, want er zijn inmiddels honderden altaar- of votiefstenen gevonden met bedankjes. Het is nu bij sommige gelovige mensen nog steeds gewoonte om een votiefsteen te geven als bedankje. In met name katholieke kerken kom je ze tegen. Ga op onderzoek uit in de stad waar jij woont en zoek votiefstenen. Maak er een foto van en probeer het verhaal achter de steen te ontdekken. Vertel dit aan je klasgenoten.

Het legioen

XVI

Vechtmachine of veiligheidsdienst

De Romeinen hadden een goed getraind en gedisciplineerde strijdmacht. In de loop van de tijd werd die steeds groter en machtiger, want de overwonnen gebieden werden verplicht om manschappen te leveren of zelfs een heel legioen. Bij de Romeinen werd de grootste legerafdeling het Legioen genoemd. Elk legioen had een nummer

en later ook een naam. De Romeinse legionairs waren goed getraind. De soldaten werden regelmatig gedrild: bijvoorbeeld in de schildpadtactiek. De mannen moesten dan in een vierkant gaan staan, waarbij de buitensten met hun schilden een beschermende muur vormden en de binnenste rijen de hoofden bedekten met de schilden. De 'gepantserde' groep was nu bijna ondoordringbaar voor vijandelijke aanvallen.

Legionairs moesten niet alleen goed kunnen vechten, maar ze werden ook getraind in langdurig beleg van steden en gebieden. Ze moesten een legerplaats en verdedigingswerken kunnen bouwen. Zij marcheerden vaak heel lange stukken en droegen dan een zware bepakking: wapens, werktuigen, kookpullen, etenswaren en persoonlijke zaken. Dit woog samen al gauw zo'n dertig kilo!

Maar vechten was niet de voornaamste taak van de legionairs, dat was het bewaken van de veiligheid van het Romeinse Rijk. Het machtige leger heeft de grenzen, de Limes, van het Rijk telkens verlegd en overal

waar het kwam bruggen, aquaducten en wegen aangelegd. In ons land liep de Limes langs de Rijn.

Legionair was je bijna levenslang, want een dienstdaag van twintig tot vijfentwintig jaar was heel gewoon. Als een legionair stopte, afzwaaide, kreeg hij geld of een stuk land als ouderdomspensioen en oudedagsvoorziening. Hij kon dan gaan genieten van zijn welverdiende rust.

Op het hoogtepunt van het Romeinse rijk bestond het leger uit wel tweehonderdvijftig duizend legionairs. Wat was de meest voorkomende wapenuitrusting van een Romeinse legionair?

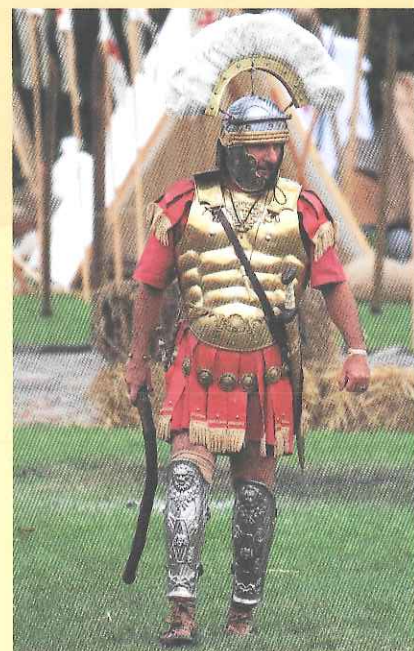
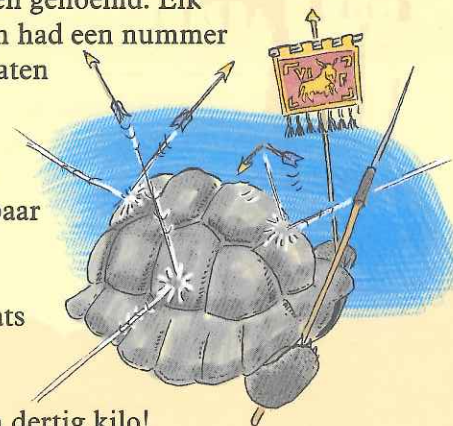
Naast de legionairs (de soldaten) waren er verschillende andere functionarissen in het leger. Wat deed:

De centurion _____
Een signifer _____
Een aquilifer _____
Een cornificer _____

Nog een aantal begrippen, die de legionairs gebruikten:

Wat is een vitis? _____
Wat is een testudo? _____
Wat een pilum? _____
Wat is een kuras? _____
Wat is een catapulta? _____

In de stad Rome was een speciaal legioen, de Vigiles, dat speciale taken had. Wat betekent het Latijnse woord vigiles en wat was de speciale taak van het Vigiles-legioen? _____

De keizerlijke lijfwacht werd gevormd door een speciale militaire groep, de Praetoriaanse Garde. Hun kamp bevond zich aan de noordkant van de stad Rome. Het bood plaats aan ongeveer tienduizend man. Rond het kamp was een muur van wel drie meter hoog met om de zes en halve meter een klein vierkant kanteel in de muur. De muur was gemaakt van beton en steen. Beton was nog maar net door de Romeinen uitgevonden. Wat was het eerst gebouw in Rome dat met beton gemaakt werd? _____

De legionairs bouwden ook geweldige waterleidingen: aquaducten. De Romeinen waren daardoor altijd verzekerd van vers water, dat vanuit de bergen naar Rome stroomde. Aquaducten waren spectaculaire bouwwerken, die nu nog steeds bewondering afdwingen. Het grootste deel van de aquaducten lag onder de grond. Hoeveel aquaducten hadden hun eindpunt in Rome? _____

De legionairs waren goed getraind, maar toch moesten ze ook wel nederlagen ondergaan. Vooral in het gebied van de Germanen hadden ze het zwaar te verduren. De Limes werd als bescherming tegen de overvallen van de Germaanse stammen gebouwd. Zoek op de Romeinse Peutingerkaart in welke plaatsen er in ons land sporen van de Limes zijn gevonden. _____

Waarvoor is de muur van Hadrianus bedoeld en waar staat die muur? _____

Wat moesten de Romeinse ruiters vooral trainen tijdens hun opleiding? (Streek door wat fout is.)
Het op- en af springen van rijdende paarden.
Het verzorgen van paarden in een oorlogssituatie.

Wat was de 'hippica gymnasia'? (Streek door wat fout is.)
Een school met 'hippies'.
Een demonstratie met paarden.

Hoe konden de legionairs op de wachttorens aan de grenzen van het Romeinse Rijk met elkaar communiceren?

De bijnaam van de Romeinse keizer Gaius (12- 41 n Chr.) is eigenlijk bekender geworden dan zijn eigen naam. Die bijnaam was Caligula. De bijnaam had hij al op jonge leeftijd gekregen. Caligula was de zoon van de populaire veldheer Germanicus en hij vergezelde zijn vaders legioenen op verschillende veldtochten in het noorden van het Rijk.

Waarom werd hij Caligula genoemd? _____

Toen keizer Trajanus in 117 n. Chr stierf had het Romeinse leger zijn grootste omvang bereikt, want naast delen in Afrika en Azie had het bijna heel west- en zuid-Europa veroverd. Keizer Trajanus richtte het dertigste legioen op. Dat beschermde de vrede in de nieuw veroverde gebieden. Bij ons in de buurt is een deel van het dertigste legioen gestationeerd geweest tot tenminste 270 na Chr.. Trajanus stichtte voor de veteranen van het dertigste legioen een nederzetting, die hij Colonia Ulpia Traiana noemde. Bij de stichting van de vesting kregen de veteranen stukken grond. Zij vormden samen een sterke bevolking, maar er woonden ook gewone burgers en soldaten. De grafstenen van Romeinse soldaten laten vaak de legionairs zien in volledige uitrusting. De inscriptie geeft rang, eenheid en dienstjaren aan. Ga samen met een belangstellende volwassene eens op excursie naar deze rustplek voor legionairs. Zoek naar grafstenen van legionairs en teken er een na. Vertel je klas over je uitstapje en probeer je leerkracht te over te halen om een schoolreisje daar naartoe te organiseren.

Vroeg-christelijke kunst

Catacomben

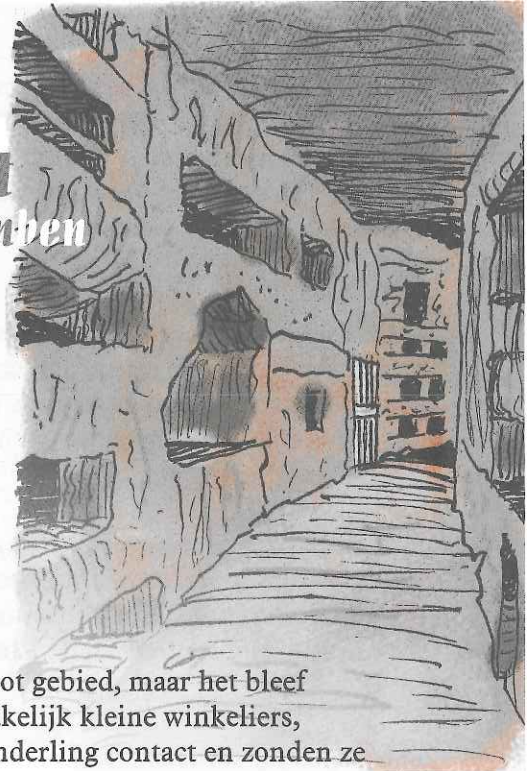
Rond het jaar nul verspreidde zich vanuit een van de gebieden die onder Romeins bestuur vielen een nieuwe godsdienst. De Romeinse historicus Tacitus (56-117 n. Chr.) schrijft over: 'mensen die gehaat waren om hun ondeugden en die het volk christenen noemde. Hun naamgever Christus

was ter dood gebracht door procurator Pontius Pilatus. Hun schadelijk bijgeloof brak, na enige tijd onderdrukt te zijn geweest, weer uit, niet alleen in Judea, de wieg van het kwaad, maar ook in Rome.'

Romeinen moesten helemaal niets van de christenen hebben. Zo tolerant als ze waren tegenover de goden van overwonnen volken, zo'n hekel hadden ze aan christenen.

De christenen waren na de dood van Jezus Christus verspreid over een groot gebied, maar het bleef toch een hechte groep. Die bestond uit een klein aantal gelovigen, hoofdzakelijk kleine winkeliers, ambachtslieden en slaven. Met brieven en andere geschriften hielden ze onderling contact en zonden ze hun ideeën van het ene uiteinde van het keizerrijk naar het andere.

Toen Keizer Decius aan de macht kwam vaardigde hij, in december 249 n. Chr., een decreet uit waarin iedere burger verplicht werd te offeren aan de Romeinse goden. De christenen weigerden te gehoorzamen. Het gevolg was de eerste en officiële grootscheepse vervolging van christenen. Zij moesten onderduiken en ontwikkelden een geheime beeldtaal die alleen voor ingewijden te begrijpen was. Door middel van allerlei symbolen en tekens wezen ze elkaar waar ze woonden en waar ze samenkwamen. Ook zochten zij naar begraafplaatsen voor exclusief eigen gebruik, niet besmet door andere godsdiensten: de oplossing werd gevonden in catacomben en niet in de gebruikelijke Romeinse columbaria.

Als je niet veel weet van de eerste christenen, de christenvervolgingen en de vroeg-christelijke kunst en catacomben is dit een goede zoekopdracht voor jou. Na het beantwoorden van de vragen weet je veel meer over de omstandigheden waaronder de eerste christenen leefden en weet je dat de vroeg-christelijke kunst uit veel symbolen bestond.

Keizer Augustus was de eerste keizer die met het christelijke geloof te maken kreeg. Je kunt niet alleen in de geschriften van de Romeinse geschiedschrijvers daarover iets vinden, ook in de bijbel lees je welke rol keizer Augustus speelde. Wat staat er over hem in Lucas 2, vers 1 en 2 en wie was toen de Romeinse bewindvoerder in die streek?

Jaren later vond Keizer Decius dat er te weinig respect was in het Rijk voor de oude Romeinse goden. Hij had respect voor de plaatselijke religies, maar het Romeinse geloof moest de staatsgodsdienst blijven. Iedereen moest verplicht die goden offeren. Wat is een offer precies?

Omdat de christenen weigerden om te offeren, werden ze officieel als vijand van het Romeinse Rijk bestempeld. Hun godsdienst werd verboden en christen-zijn werd een misdrijf. Wat merkten de christenen hiervan?

Christenen werden heel voorzichtig en kwamen op geheime plekken bij elkaar. Die waren te herkennen aan geheime tekens, symbolen die ze zelf bedachten. Er waren twee herkenningstekens populair: het teken van de 'vis' en het 'chi-rho' monogram (✠). Zoek op waarom de christenen deze symbolen gebruikten, bijvoorbeeld op hun huis om te laten zien dat er een christen woonde of om de plaats van samenkomst voor hun erediensten.

De vroeg-christelijke symbolen waren mysterieus. Je moest geleerd hebben wat ze betekenden, anders snapte je er niets van. Ze verschenen ook op muurschilderingen in de catacomben. Wat zijn catacomben en hoe lang is het netwerk in Rome?

Het leven van Jezus was op een gewelddadige manier geëindigd. Voor de vroege christenen was dat heel vernederend en ze gebruikten het symbool van die dood niet. Nu is dat eigenlijk het meest gebruikte symbool van het christendom. Welk symbool herinnert aan Jezus Christus' dood?

De vroeg-christelijke kunst bestond uit veel symbolen en afbeeldingen van verhalen uit het Oude Testament van de Bijbel en uit geleende symbolen en afbeeldingen van de Romeinen. Maar er ontstond ook een nieuwe iconografie: Een moederfiguur met kind (Maria en het kind Jezus) is de nieuwe iconografie/herkenningsteken in de oudste christelijke afbeeldingen.

Zoek op Internet en in boeken naar afbeeldingen van Maria en het kind Jezus. Begin bij de afbeelding van Moeder met Kind uit de derde eeuw na Chr. in de catacombe van Priscilla in Rome. Zoek er minsten tien verschillende bij uit even zoveel verschillende eeuwen.

Plak ze op een groot vel papier in volgorde van ouderdom. De oudste afbeelding eerst. Schrijf overal het jaartal bij.

Hang deze afbeeldingen in je klas en vertel over de vroeg-christelijke beeldtaal.

In de catacomben van Calixtus waren ook grotere ruimtes: de cubicula (vierkante kamers). Daar werd paus Callixtus in het jaar 222 begraven. De muren en plafonds zijn er beschilderd met prachtige fresco's. Er werden voor de fresco's verhalen uit het eerste deel van de bijbel uitgebeeld, bijvoorbeeld uit het boek Daniël. Lees Daniël 6: 7-24. Vertel met je eigen woorden wat er in dat bijbelgedeelte wordt verteld en waarom dit zo'n populaire schildering werd.

De Romeinen hielden van beelden van herders met een schaap op de schouder. Diezelfde afbeelding van de Goede Herder kwam ook vaak voor in de vroeg-christelijke kunst. Jezus Christus had gezegd: 'Ik ben de Goede Herder; de goede herder zet zijn leven in voor de schapen.'

Er waren heel veel Romeinse kinderen, maar zelden werd er iets over ze opgeschreven. Alles wat we over de bezigheden van Romeinse kinderen weten is gevonden in de bodem en te zien op kunstwerken. Die honderden archeologische vondsten en afbeeldingen geven een goed beeld van de kleding die de jongens en meisjes droegen en van het speelgoed waar ze mee speelden.

Schoolspullen van Romeinse kinderen worden ook nog regelmatig teruggevonden. In een meisjesgraf uit de vierde eeuw is een verzameling inktpotten en schrijftafeltjes gevonden. Op één schrijftafeltje was te lezen: 'Het begin van alle wijsheid zijn de letters.' In de Romeinse samenleving was leren echt iets om trots op te zijn. Schoolscènes, afbeeldingen van leren schrijven, speelgoed en spel, hoorden bij de kindertijd.

De Romeinen hadden het leven, van pasgeboren baby tot bejaarde, ingedeeld in zes of zeven fasen. De eerste fase tot zeven jaar noemden ze de *infantia*. De tweede fase, voor de jongens tot twaalf en de meisjes tot veertien jaar, was de *pueritia*. Aan het einde van deze tweede fase was de kindertijd afgelopen.

De overgang van de kindertijd naar de volwassenheid werd gevierd met een ritueel feest. Er moest dan afscheid worden genomen van de symbolen van de kindertijd; de kleding, het speelgoed, de poppen, de schoolattributen en de *bulla*, het kinderamulet, dat de vrijgeboren Romeinse kinderen droegen vanaf hun geboorte. Alles werd gewijd aan de huisgoden. Daarna was je groot genoeg voor het huwelijk, de intrede in

het leger en het bekleden van publieke functies.

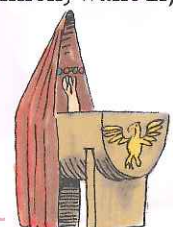

Als je niet veel weet van van Romeinse kinderen is dit een leuke zoekopdracht voor jou.

Na het beantwoorden van de vragen weet je hoe Romeinse kinderen leefden en speelden en welke hoogtijdagen belangrijk waren in hun leven.

In elke Romeinse straat en op elk Romeins stadsplein moeten kinderen te zien en te horen zijn geweest die met hoepels rondrenden, een balspel deden of met poppen speelden. Daarnaast waren er ook kinderen die werkten. Er was niet echt sprake van kinderarbeid, maar er waren talloze karweitjes die door deze kinderen werden opgeknapt. Wat waren dat voor kinderen, die moesten werken?

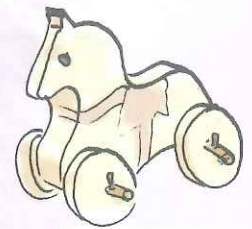
Vrije Romeinse kinderen kon je gemakkelijk herkennen, want zij droegen altijd een *bulla*. Hoe zag die eruit en van welk materiaal was een *bulla* gemaakt?

De geboortedag van een kind, de *dies natalis*, was ook bij de Romeinen bijzonder. Kreeg het kind op zijn geboortedag ook al zijn of haar naam?

Elk jaar werd de dies natalis feestelijk gevierd met het dragen van bloemen en kransen en het ontvangen van lekkernijen en cadeautjes om mee te spelen. Met welk speelgoed werd veel gespeeld door de Romeinse jongens en meisjes?

Van welk materiaal was het kinderspeelgoed gemaakt?

Veel kinderen overleden op jonge leeftijd. De medische zorg was nog heel primitief en de hygiënische omstandigheden waren slecht. Als er een kind stierf, werd er vaak speelgoed meegegeven in het graf. Toen de Romeinse Cossinia rond het jaar 200 stierf, gaven haar ouders haar pop mee in haar graftombe. In juli 1929 werd ze toevallig gevonden tijdens graafwerkzaamheden. Zoek uit waarom de pop een Romeinse Barbie wordt genoemd.

Romeinse kinderen gingen vanaf hun zevende jaar naar school. Het onderwijs voor jongens en meisjes was verschillend. Wat moesten de kinderen in ieder geval leren?

In de Romeinse samenleving was leren iets om trots op te zijn. Dat blijkt wel uit afbeeldingen waarop kinderen schrijven of poseren met hun schrijfgerei. Zoek de Romeinse letters eens op: ze bestaan voornamelijk uit ronde en kaarsrechte lijnen. Schrijf je naam en je adres met Romeinse letters en cijfers.

Kinderen hadden een speciale plaats in een gezin. Bij het inkopen van de boodschappen werd met kinderen rekening gehouden. Er zijn aantekeningen uit de eerste eeuw gevonden van een huishoudboekje waarin alle kosten werden opgeschreven:

was en schrijfstift voor de kinderen.....	1 obool
puur brood voor de kinderen.....	1/2 obool
kool voor het eten van de jongens.....	1/2 obool
melk voor de kinderen.....	1/2 obool
een taart voor de kinderen.....	1/2 obool
granaatappels voor de kinderen.....	1/2 obool
speelgoed voor de kinderen.....	1/2 obool
bier voor de kinderen.....	1/2 obool
een duif voor de kinderen.....	1 obool

Welke van deze artikelen zouden bij jouw ouders zeker niet op het boodschappenlijstje staan? Streep die door.

Een obool was een bronzen of koperen Romeinse munt. Wat was de meest gangbare Romeinse munt?

De Romeinse kinderen speelden veel. Net zo als ouders in onze tijd klaagden Romeinse ouders dat kinderen veel te veel speelgoed hadden en te veel tijd doorbrachten met spelen. Dat weten we van de schrijver Plinius (23-79 n. Chr.).

Op school leerden Romeinse kinderen daarom: 'Het begin van alle wijsheid zijn de letters.'

Klopt dit wel? Komt de echte wijsheid pas als je de letters hebt geleerd en dus wijsheid uit boeken kunt halen? Is spelen met speelgoed al dan niet samen met andere kinderen een nutteloos tijdverdrijf of kan je er ook iets van leren? Kun je er 'wijs' van worden?

Discussieer met je klas over de stelling 'Het begin van alle wijsheid zijn de letters.'

Leg vooraf uit waar deze stelling vandaan komt.

De Varusslag

Hermann valt van zijn sokkel

Dit verhaal begint eigenlijk allemaal met een tekst van Tacitus (56-117 n. Chr.), een Romeins politicus en historicus. Tacitus beschrijft hoe de Romeinen steeds maar weer in een hinderlaag werden gelokt en in de pan werden gehakt in het noorden van het Rijk door een 'zootje ongeregeld', dat door Julius Caesar Germanen werd genoemd.

Vooraf in het jaar 9 gebeurde er iets verschrikkelijks. Vanaf de bergen doken de Germanen keer op keer boven op de Romeinen om zich dan weer snel terug te trekken. De Romeinen konden geen kant meer op en werden afgeslacht. Hun aanvoerder Varus stortte zich in het zwaard. De held en aanvoerder van de Germanen was Arminius de Cherusk. Door zijn overwinning bleven de Romeinen voortaan achter de Rijn, want daar woonden de Germaanse stammen.

De tekst van Tacitus over deze veldslag met het heldenverhaal over de Germanen en hun aanvoerder Arminius werd vergeten en belandde in een bibliotheek. Toen hij rond het jaar 1500 voor het eerst weer werd teruggevonden en gelezen door een Duitser, kreeg Arminius alsnog de heldenstatus, die hij in zijn eigen tijd waarschijnlijk nooit heeft gehad.

Duitsland was nooit één groot land geweest: pas in de negentiende eeuw werden de verschillende staten samengevoegd tot één natie.

In die periode zochten ze naar helden en heldenverhalen uit het verleden. Die gemeenschappelijke held werd de Germaan Arminius, die was van hen allemaal. De Duitsers veranderden zijn naam van Arminius in 'Hermann'.

De Hermannverering bereikte in de daaropvolgende eeuwen soms hysterische hoogten. Eén hoogtepunt was de oprichting in 1875 van een 53 meter hoog Hermannbeeld.

Maar wat is er nu na grondig onderzoek gebleken?

Arminius/ Hermann was helemaal geen Germaan, maar een Romeinse huurling, met een opstandig Romeins hulpleger. Foutje... Hermann is nu na tweeduizend jaar figuurlijk van zijn sokkel gevallen.

Als je niets weet van de Varusslag en van de Germanenverering in Duitsland is dit een goede zoekopdracht voor jou. Je leert dat de geschiedenis soms door zichzelf wordt ingehaald. Hoe dat kan weet je na het beantwoorden van de volgende vragen.

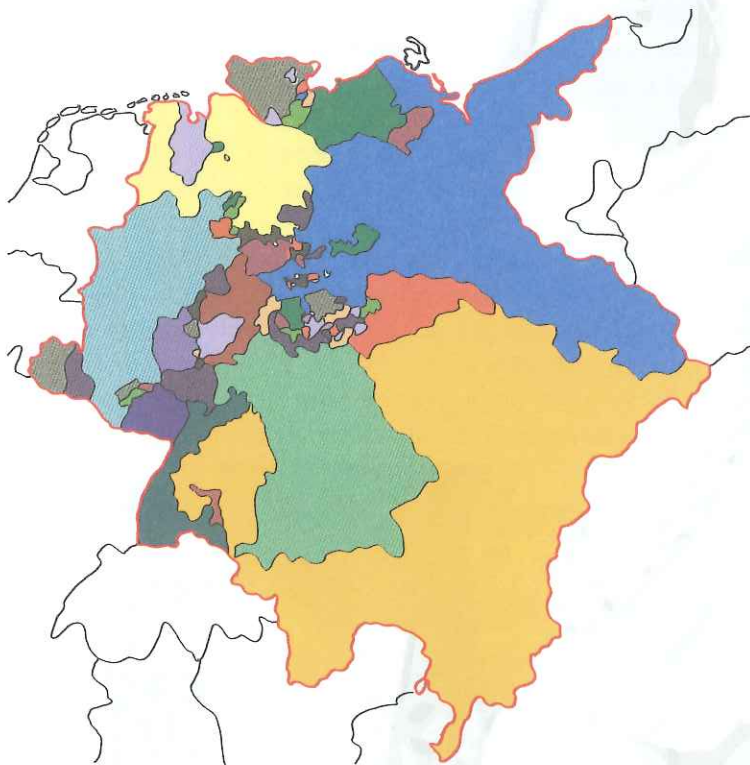
De rivier de Rijn was in de Romeinse tijd een natuurlijke grens. Ten noorden van die grens leefden allerlei 'wilden' volgens Julius Caesar. Hij beschreef ze in een boek De Bello Gallica (De Gallische oorlog). Daar noemde hij namen en kenmerken van die wilde volken. Arminius/Hermann was een Cherusk. Wat waren Cherusken? _____

Na het jaar 7 n. Chr. had de Romeinse provincie Germania Inferior een goede gouverneur. Dat was Publius Quintilius Varus. Hij kon goed opschieten met belangrijke leiders of koningen van over de grens. Een van die koningen was Segestes. Zijn dochter had een relatie met een Cheruskische officier, die zich verhuurde aan het Romeinse leger. Via haar had hij plannen over een hinderlaag gehoord. Hoe heette de officier die een aanslag op Varus voorbereidde, de 'schoonzoon' van koning Segestes? _____

Toen de tekst van Tacitus met het verhaal van de Varusslag in de zestiende eeuw werd gevonden, was er heel weinig bekend over de Germaanse stammen in het noorden. Arminius werd de 'bevrijder van de Germanen' genoemd. Welke legioenen waren er bij deze harde strijd betrokken? Schrijf die nummers in Romeinse cijfers. _____

Varus wilde niet in handen van de 'wilden' komen en toen de strijd zinloos leek en er heel veel soldaten waren gedood en op de vlucht waren geslagen, stortte Varus zich in zijn zwaard. Wat deed Arminius toen hij het dode lichaam van Varus vond? _____

Arminius had de overwinning behaald met een sluwe streek. Hij had Varus, die hem helemaal vertrouwde, bedrogen en in een hinderlaag gelokt. Vijf jaar later kwam er een Romeinse generaal naar de plek waar de veldslag had plaatsgevonden om Varus te wreken. Wie was dat en hoe heette zijn zoon? _____

Sinds het begin van de jaartelling had Duitsland altijd uit verschillende volken en staten bestaan. Er bestond niet één Duitsland, één Germaans volk. De staten waren voor 1871 alleen maar los met elkaar verbonden. Toen ze samengingen zochten ze naar een gemeenschappelijke identiteit. De geschiedenis van de Varusslag interpreteerden ze op hun eigen manier en ze zeiden: 'Aan het begin van de jaartelling vochten de Germanen al samen tegen de Romeinen.' Arminius noemden ze vanaf dat moment Hermann de bevrijder van de Germanen. Waar werd een standbeeld voor hem opgericht? _____

In de tijd van Hitler werd het Hermannstandbeeld zelfs een soort bedevaartsoord. Welke groep die rond 1918 in Duitsland ontstond ging op bedevaart naar Hermann en waarom? _____

Nu na meer dan tweeduizend jaar na de Varusslag weten we veel meer van Hermann/ Arminius dan in de negentiende eeuw. En daarmee is Hermann denkbeeldig van zijn sokkel gevallen. Hermann is eeuwenlang per abuis vereerd. Hij heette Arminius en hij was maar gewoon een huurling en zijn vechters waren een opstandig groepje Romeinse soldaten met wat Cherusken.

Probeer ook een persoon in de geschiedenis te vinden, die in het verleden erg werd vereerd, maar waar we nu heel anders tegenaan kijken. Maak een standbeeld van klei voor deze persoon, maar zet hem niet op een sokkel, maar ernaast. Leg uit aan je klas wie je hebt gekozen en waarom we in deze tijd heel anders tegen deze 'held' aankijken.

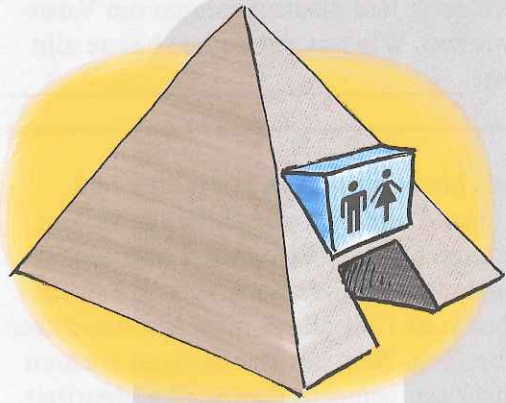

20

Riolering

Poep stinkt en niemand vindt het plezierig om dat te ruiken. Erover praten is altijd een groot taboe geweest. Al vroeg in de geschiedenis van de menselijke beschaving werd er naar oplossingen gezocht om de stank bij de woonplaatsen weg te werken of acceptabel te maken. Rond 2300 v. Chr. had de Sumerische koning Sargon al een oplossing bedacht: zes primitieve toiletten met waterafvoer. Via een ondergronds rioleringsysteem werd het afvalwater naar een rivier afgevoerd.

Ook de Egyptenaren kenden rond 2100 v. Chr. al toiletten. In de piramides van Abu Sir werden nissen en resten van stenen bassins in muren aangetroffen, die als toiletten hebben dienst gedaan.

Tussen 800 en 735 v. Chr. legden de Romeinen hun eerste riolen aan. In de stad Rome werden de paleizen en de villa's van de patriciërs uiteindelijk allemaal op dit riool aangesloten. Maar niet alle huizen hadden een eigen toilet. In de tijd van keizer Constantijn de Grote, rond het jaar 325, waren er bijna 150 openbare toiletten in de stad. Die waren bedoeld voor de arme mensen, de plebejers.

De stad Rome kreeg in het begin van onze jaartelling het water uit de Apennijnen. Via aquaducten kwam het water in

de waterleiding van de stad. Via het grote riool de Cloaca Maxima werd het afvalwater weer afgevoerd.

De Romeinen veroverden grote delen van Europa en overal waar zij nederzettingen bouwden probeerden ze ook te leven in de luxe stijl van thuis. Daar hoorde ook sanitair bij. Zij bouwden veel badhuizen en probeerden ook in de woningen waterspoeling te krijgen.

Een mooi voorbeeld van sanitair uit onze Romeinse geschiedenis vind je in Limburg in het Heerlense Thermenmuseum.

Als je niet veel weet van het sanitair gebruik van de Romeinen

dan zul je van het beantwoorden van deze vragen heel veel leren. Nu twee duizend jaar later zijn er in de wereld nog plekken, waar het nog niet zo goed geregeld was als bij de Romeinen.

Voordat er rioolsystemen werden bedacht kwam urine en ontlasting meestal in de open ruimte en in gunstige gevallen in een beerput of op mestvaalten terecht. Open beerputten en mestvaalten waren bronnen van gruwelijke epidemieën. Welke ziektes kun je krijgen van fecaliën (menselijke uitwerpselen)?

De stad Rome had een rioolsysteem, de Cloaca Maxima, waarvan nu na tweeduizend jaar nog steeds delen in gebruik zijn. Dit riool volgde oorspronkelijk een aantal kleine riviertjes en mondde uiteindelijk op een grote rivier uit. Op welke rivier kwam dit grote riool uit?

Via de Cloaca Maxima kwamen bergen uitwerpselen en duizenden liters urine in de rivier terecht. Om het gangenstelsel schoon te houden werden er speciale ploegen te werk gesteld in het riool, wie werkten daar?

Er waren 247 waterleidingen in Rome, die via aquaducten werden gevuld. Het water stroomde naar klaterende fonteinen, druk bezochte badhuizen en naar villa's van rijke burgers. Hoeveel liter water kwam er dagelijks de stad binnen en hoeveel aquaducten had Rome? Noem er enkele. _____

In alle grote Romeinse steden stonden openbare toiletten of vespasiani op markpleinen en bij theaters. Kinderen mochten er gratis gebruik van maken, maar volwassenen moesten een klein bedrag betalen. De opgevangen urine leverde geld op aan de eigenaar van de vespasiani, want hij kon de urine weer verkopen. Waar komt de naam vespasiani vandaan en wie kocht de urine? _____

In de openbare toiletten had je veel uit marmer gehouwen zittingen-met-een-gat naast elkaar en zonder scheidingswand. Stromend water voerde ontlasting en urine af naar het riool of naar een vergaarbak. Maar hoe maakte je daar je billen schoon? _____

Wanneer werd het toiletpapier uitgevonden en wie is de uitvinder van het toiletpapier? _____

In het hele Romeinse Rijk zijn in openbare toiletten prachtige tekeningen en verzen achtergelaten. Als het schunnige teksten en afbeeldingen waren zorgde de overheid er voor dat er afbeeldingen van goden kwamen

als wapen tegen deze vorm van vandalisme. Ook werden door de overheid fonteinen met heiligbeelden geplaatst, op plekken waar mensen toch stiekem urineerden in de stad. In Brussel staat een fontein die in de lange traditie van plasfonteinen hoort. Welk bronzen beeldje staat daar op die fontein? Is dat een heilige? _____

Steden en nederzettingen van de Romeinse invloedssfeer waren betrekkelijk schoon omdat Romeinen het verwerken van menselijk afval als een kwestie van beschaving beschouwden. 'Een gebrek aan hygiëne is een gebrek aan beschaving,' zeiden ze. In ons land hebben de Romeinse soldaten in Heerlen al een eenvoudig rioolsysteem aangelegd. Hoe werkte dat? _____

Net als de Romeinen zijn Nederlanders een betrekkelijk fris volkje. Bijna alle gebouwen hebben wel een of meerdere doorspoeltoiletten. In bijna elke stad staat ook wel ergens een openbaar toilet waarvan je tegen betaling gebruik kan maken.

Maar wat bij ons echt smerig is, is de wc van een trein. In treinen plonst je behoefte zo tussen de rails. Er hangen wel bordjes die je vragen om tijdens een stop binnen het station het toilet niet te gebruiken, maar daar letten niet veel mensen op. De NS denkt wel na over dit probleem, maar een echte oplossing is er nog niet.

Probeer jij een oplossing voor dit probleem te zoeken. Teken het, voorzie het van technisch commentaar en stuur het naar het hoofdkantoor van de NS in Utrecht onder vermelding van: Hygiëne is een vorm van beschaving.

Alle wegen leiden naar ...

Rome,
centrum
van het
wegennetwerk

De Romeinen waren geweldige wegenbouwers. De wegen die zij hebben aangelegd, waren eeuwenlang de enige verbindingswegen in Europa. Deze grote wegen liepen meestal kaarsrecht. Ze waren tot wel twaalf meter breed en bestonden uit een karrenspoor met aan de zijkanen een aarden

walletje en daarachter een berm. Er werden bruggen, viaducten gebouwd en schoormuren in de weg verwerkt. De bruggen waren meestal van hout, maar soms werden er een of meer bogen van steen gemetseld.

De bestrating van de weg was opgebouwd uit diverse lagen en daardoor erg duurzaam. De onderlaag was van puin, vermengd met cement. Hierop rustte een laag kiezel met daarop het plaveisel van keien of stenen. De bestrating was wel één tot anderhalve meter dik. In drassige en vochtige gebieden werd de weg op een onderbouw van houten palen gemaakt.

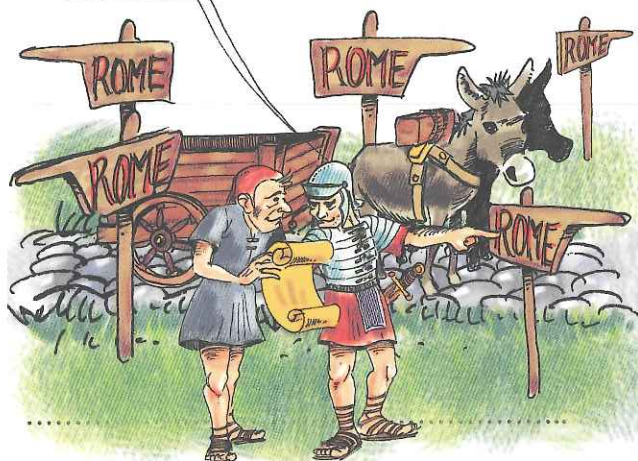
Op het eind van de Romeinse tijd was het wegennet uitgegroeid tot een lengte van 140.000 km.

In Germania (in onze streken) liep de Via Romana langs de Romeinse kampen. Soldaten konden daarover snel verplaatst worden in geval van een opstand van de Germaanse stammen.

De mooiste weg die de Romeinen hebben aangelegd is de Via Appia, die van Rome naar het zuiden liep en eindigde in de 'hak van de Italiaanse laars' in Brindisium.

Deze weg, de eerste 'snelweg', wordt nu meer dan tweeduizend jaar na de aanleg, nog altijd 'de koningin der wegen' genoemd.

Als ik u was zou ik
via Appia naar Rome
gaan. Da's korter.

Als je niet veel weet van het Romeinse wegennet is dit een goede zoekopdracht voor jou, want na het beantwoorden van de vragen weet je waar deze wegen liepen, hoe ze heetten en wie en wat je zoal op de wegen kon tegenkomen.

Rome werd het centrum van het wegennetwerk. In het Forum Romanum stond een steen van waar alle wegen in het grote rijk werden gemeten. Wat is de naam van die steen, hoe zag de steen eruit en door wie was hij geplaatst? _____

Wat stond er op een Romeinse mijlsteen of mijlpaal? _____

Als de Romeinen een lange afstand moesten afleggen konden ze een hodometer in het rijtuig meenemen. Hoe werkte een Romeinse hodometer en wie heeft hem uitgevonden? _____

De Romeinen legden wegen aan om de legioenen zo snel mogelijk op hun plaats van bestemming te brengen. De wegen werden zoveel mogelijk als een rechte streep in het landschap aangelegd, met weinig hoogteverschillen. De bouwers moesten soms enorme hoeveelheden grond verplaatsen om de lage delen te verhogen en de hoge delen te verlagen. Wie moesten dit zware werk doen? _____

De eerste weg die geplaveid werd en de mooiste van alle wegen, de Via Appia, werd naar Appius Claudius (340 v. Chr.–273 v. Chr.), genoemd. Hij gaf in 312 v. Chr. opdracht om deze weg aan te leggen om zijn soldaten snel te verplaatsen naar het zuiden. Heeft hij de weg ooit zelf gezien? _____

Aquaducten waren buitengewoon imposante onderdelen van de diverse wegen. Appius Claudius heeft ook het aquaduct Aqua Appia aan laten leggen. Was het aquaduct een onderdeel van de Via Appia? _____

De Romeinen mochten hun doden niet in de stad begraven, maar wel langs de wegen. De Via Appia begon oorspronkelijk bij de Porta Capena. Vlak aan het begin van de Via Appia ligt een groot grafcomplex van een aanzienlijke Romeinse familie. In 211 v. Chr. werden hier twee broers, legerleiders, begraven. Van welke Romeinse belangrijke familie is het grafcomplex? _____

Bij de derde mijlpaal aan de Via Appia ligt nog een beroemd praalgraf op een heuveltje. Reizigers in de oudheid wisten dat als zij deze tombe zagen, dat ze dan bijna de stad hadden bereikt. Wat staat er op de tombe, wie is daar begraven? _____

Langs alle Romeinse wegen vind je begraafplaatsen. De meeste doden liggen niet in praalgraven, maar gewoon in kisten die naar het Griekse woord voor 'vleeseters' zijn genoemd. Hoe noem je die lijkkasten, die je overal langs de wegen, ook in ons land, kon tegenkomen? _____

De Via Romana was de Romeinse weg in ons land. Welke plaatsen waren de eindpunten van deze weg? _____

Er bestaan nu na tweeduizend jaar nog steeds delen van de heerwegen, de langeafstandswegen, die Rome verbond met de diverse provincies: Gallië, Provence, Spanje, Illyrië, Macedonië en Germania. De Via Appia en de Via Romana zijn twee wegen die vanuit de provincies naar Rome leidden. Noem nog een paar wegen, die de Romeinse provincies met Rome verbonden. _____

In Italië zelf werden ook veel wegen aangelegd. Waar loopt de Via Salaria en wie gebruikten de Via Salaria? Heeft deze weg iets met geld of salaris te maken? _____

Nu je de bovenstaande vragen hebt beantwoord weet je ongeveer wat je op reis kon verwachten op de Romeinse wegen. Maak een geïllustreerd verslag van zo'n reis, die jij maakt vanuit Rome naar Noviomagus. Denk aan de volgende zaken.

Soldaten en later de handelsreizigers, belastingontvangers en gewone reizigers die Rome wilden verlaten lieten zich vaak door een waarzegger de hand lezen of ze lieten de positie van de sterren bestuderen, om de meest gunstige tijd te bepalen om een verre reis te beginnen.

Wie ontmoet je allemaal op je reis (in draagkoetsen, op paarden, te voet en per koets).

Wat kom je op de weg tegen (mijlpalen, mijlstenen, begraafplaatsen, tombes en gedenkzuilen).

Op het land naast de weg werken op de akkers veel slaven, zij verzorgen ook de dieren, plukken olijven en persen druiven.

Je loopt op deze reis ook door moerassig gebied waar veel insecten zijn. Je eet daarom veel knoflook want als je transpireert geef je een knoflookgeur af, die het ongedierte op afstand houdt. Knoflook wordt ook door medereizigers gegeten merk je als je in een rumoerige herberg overnacht.

Het landschap kan erg wisselend zijn. In Rome is het warm, maar in Noviomagus wordt het kouder.

Er circuleren voortdurend geruchten over loslopende wilde dieren, vossen, maar ook beren en leeuwen. Beschrijf je omweg over het Aquaduct bij Nîmes, de Pont du Gard.

Hoe ziet Noviomagus eruit?

XXII Luxuria Pecunia non olet

De 'oude' Romeinen waren hardwerkende bescheiden boeren. Ze zouden raar opgekeken hebben en zich nog wel eens verwonderd op hun hoofd hebben gekrabbd als ze wisten waar hun kleindochters en achterkleindochters zich in het jaar 195 v. Chr. mee bezighielden.

Die vrouwen en meisjes waren namelijk boos en daarom liepen ze mee in een grote demonstratie en blokkeerden de straten. Ze eisten dat de Lex Oppia werd afgeschaft en wel direct!

De Lex Oppia was twintig jaar eerder tijdens de Tweede Punische oorlog tegen aartsvijand Carthago aangenomen. De Lex Oppia was een anti-luxe wet. De wet verbood de vrouwen om luxe kleding en sieraden in het openbaar te dragen. De vrouwen mochten zelfs niet meer dan een half ons goud hebben. Dat vonden de dames veel te weinig nu er vrede was en het goed ging met Rome. Ze wilden luxer leven.

Senator Marcus Porcius Cato was fel tegen de afschaffing van de wet. Hij beweerde dat vrouwen net waren als wilde dieren, die bloed hadden geproefd: ze wilden dan alleen nog maar meer! Als de vrouwen eenmaal luxe en weelde (luxuria), hadden geproefd, zei Marcus, dan zouden ze steeds meer en meer en extravagante eisen krijgen. Maar Cato's verzet was tevergeefs.

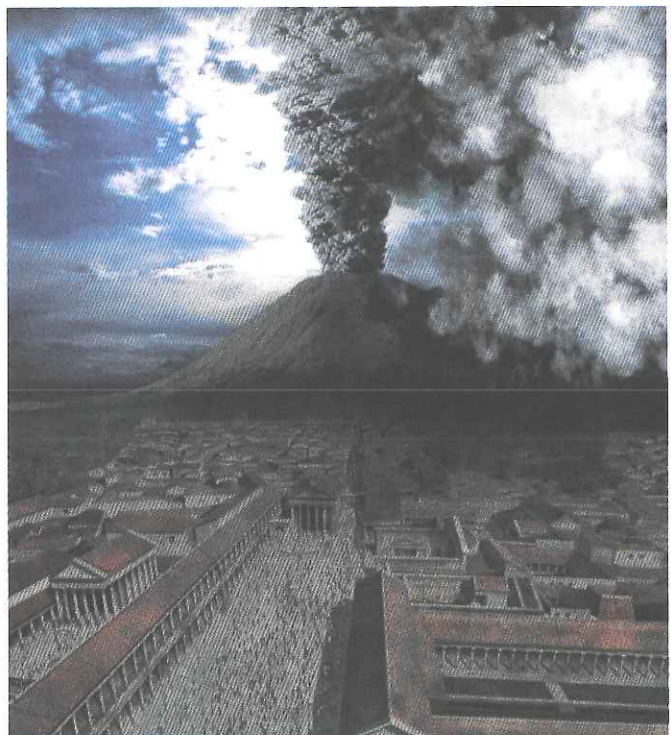
De Lex Oppia werd afgeschaft en er begon een periode van ongekende rijkdom in het Romeinse Rijk en dat werd getoond ook en zeker niet alleen door vrouwen: luxuria aan de Romeinse goudkust!

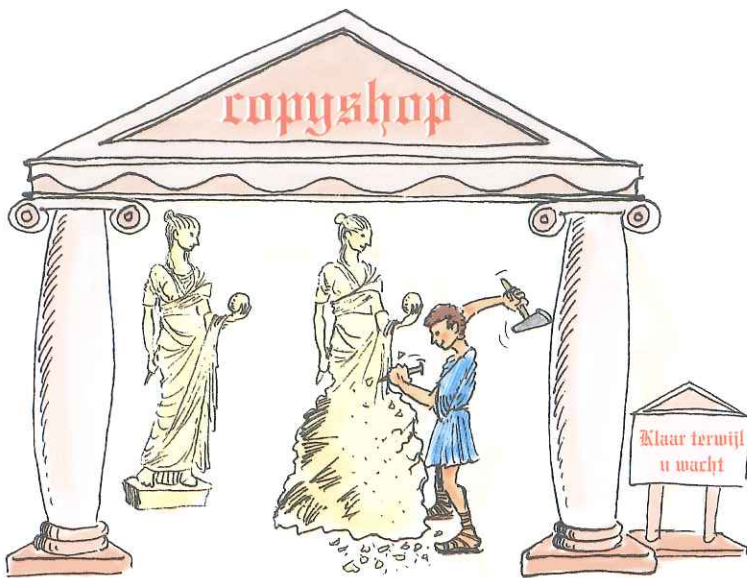
Als je niet veel weet van het luxe leventje van de Romeinen is dit een goede zoekopdracht voor jou. Na het beantwoorden van de vragen zul je geleerd hebben hoe rijk ze waren, maar ook dat de maatschappij van de Romeinen totaal uit balans was: de rijken werden steeds rijker en misbruikten daarvoor andere mensen. Dat moest wel fout gaan.

De Romeinen waren grote veroveraars. De buit van de veroveringen werd naar Rome gebracht. Het waren vaak grote hoeveelheden luxe goederen: dure kleding, ruituigen, cosmetica en tafelgerei. De Romeinse maatschappij veranderde daardoor voor altijd. Een van de plekken waar de rijkdom getoond werd was de Golf van Napels. In de zomer was het te warm in Rome en de rijken lieten daarom een villa bouwen aan de kust. Vooral de kust van Campanië was populair. Zoek een aantal plaatsen, die bij de rijken en aristocratische Romeinen populair waren in die tijd.

In het jaar 79 na Chr. gebeurde er hier in het vakantieparadijs van de rijken een grote ramp. Wat gebeurde er in augustus?

Publius Veditius Pollio, een goede vriend van keizer Augustus, liet in Campanië een villa bouwen. Hij noemde zijn villa Pausilypon (einde van de zorgen). Het was zo'n groot complex dat de schrijver Ovidius het omschreef als 'net een stad'. De toegang bestond uit een achthonderd meter lange tunnel. Naast diverse gebouwencomplexen, tuinen en zuilengalerijen was er ook een theater waar tweeduizend mensen plaats konden nemen. Hoe zag zo'n theater eruit en wat gebeurde er?

Al die enorme villa's en theaters werden gedecoreerd met mozaïeken en beelden. Het summum waren echte Griekse beelden, maar een goede kopie mocht ook. In de buurt vestigden zich daarom allerlei beeldhouwwerkers die in hun ateliers kopieën van Griekse beelden maakten. Zo'n Romeinse kopie van een Grieks beeld kun je vinden in de Glyptothek in München. Zoek op het internet het beeld van Diomedes op. Print het uit. Je ziet dat het in de loop van de tijd beschadigd is. Teken op de kopie hoe het er volgens jou in de oorspronkelijke staat heeft uitgezien. (Gebruik wel een beetje je fantasie of zoek de beelden van de Griekse beeldhouwer Lysippos erbij.)

Als rijke Romein telde je pas mee als je voor alles een aparte slaaf had. Wie één slaaf meerdere taken liet uitvoeren was een armoedzaaiër. Rijken hadden

een slaaf om de deur open te doen, één die de deur dicht deed, één die je schoenen aantrok en één die je schoenen uittrok. Er waren slaven die les gaven aan de kinderen, het huishouden deden en slaven die hielpen bij de bereiding en het uitserveren van de maaltijd. Slaven werkten op de akker, verzorgden de dieren, plukten de olijven en persten de druiven. Er waren heel veel slaven nodig, maar hoe kwamen de Romeinen aan slaven?

De rijke Romeinse elite liet soms het gewone volk meegenieten in hun rijkdom. Ze organiseerden dan op eigen kosten gladiatorenspelen. Ze deden dat om populariteit te winnen en een goede naam te krijgen bij de gewone mensen. De gladiator Spartacus verzamelde rond 73 voor Chr. 70.000 slaven in het rijke Campanië in de buurt van Napels, bij de Vesuvius. Waarom?

De rijke Romeinen lagen tijdens hun luxe diners op bedden/ banken geleund op hun linkerelleboog. De tafelmanieren waren heel anders dan de onze: men at met de vingers uit een gemeenschappelijke schotel. Borden en bestek waren onbekend. Een lepel bestond wel, voor vloeibare gerechten, met een scherpe punt aan het andere einde, bestemd voor het eten van slakken. Messen waren ook niet nodig aan tafel, want de spijzen werden door een slaaf voorgesneden. Bij de goede tafelmanieren van de rijken hoorde ook, dat je een veer bij je had. Waarom was dat?

In het dagelijkse leven van de rijke Romeinen vormden de Thermen een onmisbaar sociaal element. Zij bevatten niet alleen een aantal koude, lauwe en warme stoombaden met bijbehorende kleedruimtes, maar ook bibliotheken, restaurants, musea en salons, afgewisseld door binnenhoven en tuin.

Maak een kijkdoos/ maquette met als titel: Benelava – 'geniet van uw bad'. Daarin moeten de kostbare interieurs van de thermen, die hun gasten een 'vorstelijke' ambiance boden, duidelijk uitkomen. Gebruik ook de woorden apodyterium, sudatorium, caldarium, tepidarium, frigidarium, unctuarium, gymnasium. Laat zien wat daar gebeurde.

Foto's

Pagina 5: Jack Versloot/Flickr.com
Pagina 7: Afcone/Flickr.com
Pagina 8: Marie-Lan Nguyen/Wikipedia
Pagina 9: ChrisO/Wikipedia
Pagina 9: The Art Archive/Corbis
Pagina 11-1: Basphoto/Dreamstime.com
Pagina 11-2: André Klaassen/Dreamstime.com
Pagina 12: © Zenodot Verlangsgesellschaft mbH
Pagina 13: Chineesvertaalbureau.nl
Pagina 14: Twan Wiermans, Cadier en Keer
Pagina 16: Deror Avi/Wikipedia
Pagina 17-1: Corel Corporation
Pagina 17-2: © Jan Luyken
Pagina 19: Ted Spiegel/Corbis
Pagina 21: E. Michael Smith/Wikipedia
Pagina 23: © Märten Eskil Winge
Pagina 24: Arte & Immagina srl/Corbis
Pagina 26: Jastrow/Wikipedia
Pagina 31: The Gallery Collection/Corbis
Pagina 34: Rdwr/Flickr.com
Pagina 35: Oliver Abels/Wikipedia
Pagina 37: Afagundes/Dreamstime.com
Pagina 38: Bettmann/Corbis
Pagina 40: Arminia/Wikipedia
Pagina 43: AlMare/Wikipedia
Pagina 44: Tramani Sagrens/Flickr.com
Pagina 45: Private Collection/Ken Welsh/Bridgeman Art Library

Beeldverwerving

ELF beeldredactie en -verwerving, Geldermalsen

Auteur

drs. Coby van der Neut

Illustraties

Beeldstormers/Marcel Westervoorde, Alphen a/d Rijn

Ontwerp

Beeldstormers/Marcel Westervoorde, Alphen a/d Rijn

ThiemeMeulenhoff ontwikkelt leermiddelen voor Primair Onderwijs, Algemeen Voortgezet Onderwijs, Beroepsonderwijs en Volwasseneneducatie en Hoger Beroepsonderwijs.

Meer informatie over ThiemeMeulenhoff en een overzicht van onze leermiddelen:
www.thiememeulenhoff.nl of via onze klantenservice (088) 800 20 17.

ISBN 978 90 262 4248 9

Eerste druk, eerste oplage 2010

© ThiemeMeulenhoff, Baarn/Utrecht/Zutphen, 2010

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16B Auteurswet 1912 j° het Besluit van 23 augustus 1985, Stbl. 471 en artikel 17 Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie (PRO), Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp (www.cedar.nl/pro). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) dient men zich tot de uitgever te wenden.

De uitgever heeft ernaar gestreefd de auteursrechten te regelen volgens de wettelijke bepalingen. Degenen die desondanks menen zekere rechten te kunnen doen gelden, kunnen zich alsnog tot de uitgever wenden.

Deze uitgave is voorzien van het FSC-keurmerk. Dit betekent dat de bosbouw voor het gebruikte papier op een verantwoorde wijze heeft plaatsgevonden.

